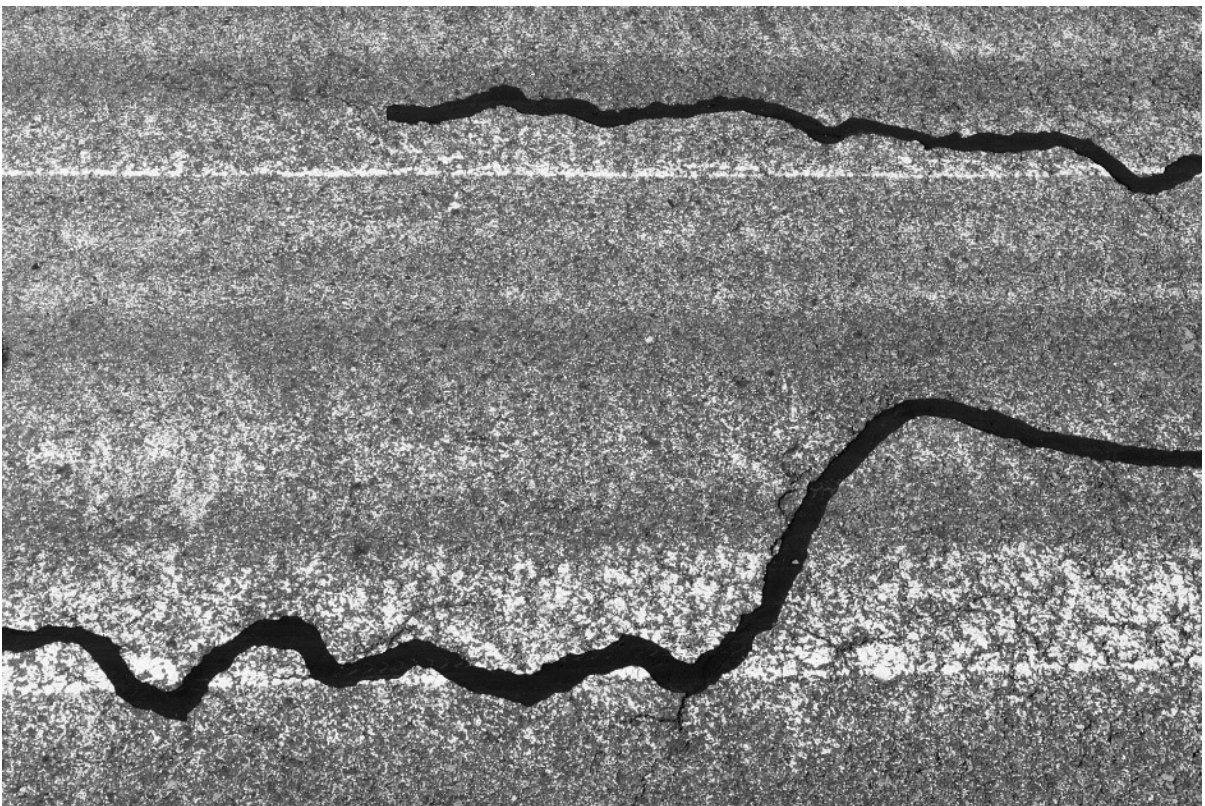

Presentie in coronatijd – reflecties op een ontregelend jaar

Over het morsen van tijd

*we morsen de tijd
als goedkope drank
wat blijft is de spijt
de tranen en de stank
(De Dijk, Late cafe)*

De koffieautomaat waar je elkaar een paar keer per dag trof. Het geleuter over niets terwijl de stapels in de kantoortuin groeiden. Laat mij maar lekker doorwerken.

De rennende verpleegkundigen en artsen op tv. Ingepakt in maanpakken. Vier IC-patiënten per persoon. Ren je rot, maar zonder de aanmoediging van Martin Brozius.

Kloktijd en persoonlijke tijd. Zo noemen filosofen het. Functioneel en taakgericht versus de innerlijke ervaring. De 'tijd kwijtraken'. Op vakantie, tijdens mediteren, als je doodziek in bed ligt.

Voor, tussen en na een cursus: 'wie ben jij wat doe je hier waar kom je vandaan?' Vervangen door een strak geregisseerde break-out room. De vreemde ander bemiddeld door een scherm. Voor relationeel gepruttel leent de instabiele wifi zich niet.

De thuisquarantaine. Bakken met tijd. Je gaat erin onder, komt erin om. Toch is het benauwd en krap. Hebben de burens net je boodschappen gedaan, blijken de eieren op. Tijd verdoen in je eigen leven is ineens een zegen.

De beeldbel vergaderingen zijn efficiënt. De ellendige files verleden tijd. De weerstand steeds actueler. De virtuele vrijmibo kan niet tippen aan de koffieautomaat.

Nog twaalf mensen te gaan in de ochtendronde. Kon het maar: tien minuutjes verpozen naast iemands bed. Collega's vallen om. De verpleeghuizen kregen pas laat beschermingsmateriaal.

'Hé hoe is het nou en lopen we even samen op?' Ze gaan zelf naar school. En weer terug. Geen ouders op het schoolplein. Corona-technisch veiliger. Leven-technisch vreemder.

Als altijd staat ze bij de Jumbo. Op anderhalve meter is het lastig muntjes geven. En het woedt en woekert in de daklozenopvang, zeggen ze in het nieuws.

Op de valreep van de lockdown naar het restaurant. Ons halve jaar ongedeeld leven laat zich niet in een tijdsslot van twee uur verteren. Buiten onder het afdak verliezen we tijd en wijn uit het oog.

De vliegtuigen kwamen tot stilstand. De vogels zwermen uit. De groene politiek heeft haast. Duurzaamheid is al bijna over tijd.

Het studentenhuis aan de overkant. De beste tijd van hun leven. Met z'n vijven in een huis. Beperkt bezoek en de stad op slot. Geen café om tijd te morsen als goedkope drank.

Er valt veel te mijmeren over dit onvergetelijke jaar.

We kregen zeeën van tijd. Waren opgehokt en afgesloten. Telden uren tot kinderen weer naar school mochten. Stonden in de wacht tot het leven weer op gang trok.

We hadden grote haast. Om bedrijven te redden. Online technieken in de vingers te krijgen. De curve af te vlakken. Om feiten van waanzin te onderscheiden.

We misten tijd. Om al die mensen in ziekenhuizen goed te verzorgen. Om onze huidhonger te stillen. En het leven samen een beetje te morsen.

Die koffieautomaat was zo gek nog niet.

Mors een beetje tijd, deze kerst.

De medewerkers van Stichting Presentie wensen u goede kerstdagen en een voorspoedig 2021!

[Op de drempel van 2021 blikt Marjanneke Ouwerkerk in een kort filmpje terug op een bevreemdend coronajaar ...](#)

In maart 2020 begonnen we zo...

Presentie in coronatijd: wie kunnen wij voor u zijn en wat kunnen wij voor u betekenen?

Ik ben van slag. Op mijn eigen thuiswerkeiland word ik heen en weer geslingerd tussen 'overdrijven we niet een beetje' en 'nemen we het wel serieus genoeg'? Als ik uitzoom, denk ik het eerste, als ik inzoom het tweede. We leggen massaal en doorgaans gewillig het openbare leven plat en de economie komt (gedeeltelijk) krakend tot stilstand. Tegelijkertijd gaat in veel gevallen het leven toch min of meer gewoon door, soms zelfs in aangenaam 'afgeslankte' vorm. Er ontstaan allerlei creatieve initiatieven om elkaar een hart onder de riem te steken en in contact te blijven. Aan meer of minder geslaagde filmpjes, plaatjes en tweetjes geen gebrek.

Berichten in de media en uit de zorgorganisaties waarmee wij samenwerken, dwingen me echter om onder ogen te zien wat een menselijk drama zich afspeelt. Wekenlang zwaar ziek zijn, eenzaam doodgaan, alleen de allerallernaasten om een graf, in isolatie op een kamertje zitten zonder je vertrouwde ankerpunten, op jezelf teruggeworpen zijn in onzekerheid terwijl je van jezelf al verward bent, het is allemaal niet opwekkend. En wat te denken van al die zorgverleners die zich een slag in de rondte werken en tegelijkertijd moeten dealen met al dat persoonlijk lijden?

Nee, we kunnen niet doen alsof het wel meevalt. We hebben hier van doen met een mega-opgave in de zorg die ons onverwacht overspoelt. Dat vraagt van iedereen, ook diegenen die zich nu nog op veilige afstand wanen, optimale medewerking en onderwerping aan de voorgeschreven maatregelen om zoveel mogelijk mensen dit leed te besparen.

Maar tegelijk vraag ik mij soms juist af als ik inzoom, of we het niet overdrijven. Niet om de grote druk op het zorgsysteem te bagatelliseren, maar omdat ik mij zorgen maak over de gigantische impact van maatregelen voor de meest kwetsbare mensen. Kinderen die niet meer bij hun dementerende moeder mogen zijn, mensen die eenzaam en alleen hun angsten moeten zien te beteugelen, structuur en strohalmen in het dagelijks leven die wegvallen, mensen die dood moeten gaan zonder dierbaren om hen heen... En is er ook zoveel indirect leed dat zich vaak wat meer buiten het directe gezichtsveld afspeelt: daklozen die zonder opvang, maar ook zonder wc en koffieoplaadpunt de dag door moeten zien te komen, vluchtelingen die aan de poort geweigerd worden, de dreigende toename van huiselijk geweld in overbelaste gezinnen en ga zo maar door.

De gevolgen van het op grote schaal 'sociale afstand houden' zijn voor veel mensen hartverscheurend.

Is dat wat het is? Kunnen we dat verdragen? Moeten we dat willen verdragen? Ik weet het niet. Maar ik weet wel dat we elkaar moeten helpen om deze vragen te durven stellen. Ook nu. Juist nu. Om met elkaar te zoeken naar mogelijke manieren van doen die zowel in epidemiologische als menselijke zin 'verstandig' zijn en ons de menselijke maat niet doen verliezen.

We wensen u veel moed, gezondheid, uithoudingsvermogen en hopelijk ook voldoening toe.

[Marjanneke Ouwerkerk](#)

Schoolwerk

Mijn gezinshuisdochter van 9 zit naast mij aan mijn bureau in mijn kantoor haar werk voor school te maken. In ons gezinshuis met zes kinderen, proberen we het ritme van school enigszins vast te houden. En ik probeer ook nog iets van mijn werk voor elkaar te krijgen. Terwijl naast mij een begin wordt gemaakt met een taalwerkje, besluit ik twee collega's een mail te sturen. Al bij de aanhef stok ik. Naast mij wordt op luide en geïrriteerde toon verzocht: "Ik snap er niks van, ik kan dit dus niet". De verzuchting wordt kracht bijgezet met een duw tegen het lesmateriaal. Mijn beeldscherm wiebelt op mijn bureau. De eerste typefouten verschijnen in beeld. Ik corrigeer ze om mij daarna naar Emmi te draaien: "Wat lukt er niet?". "Niks niet", foetert ze. Ik vraag haar: "Wat moet je doen?". "Ja, dat weet ik toch niet!" articuleert ze stevig. "Dan moet je even lezen", zeg ik rustig. "Wat staat daar bovenaan?". "Dat weet ik toch niet, dat kan ik toch niet hhhhhrrrrr, ik kan niks, ik ben dom!!!".

Inwendig zucht ik even heel erg diep. "Lees eens voor wat hier staat". Ik houd mijn vinger bij de instruerende tekst. Ze dreunt de zin op. Ze leest hem technisch voor. De boodschap laat ze niet tot zich doordringen. Ik daarentegen vraag: "En wat moet je nu dan doen?". "Ja, dat snap ik toch niet!! Ik ben stom, ik ben dom, ik kan niks, jij moet mij helpen, jij helpt mij niet, jij doet gemeen." De tranen lopen over haar gezicht en ze is heel boos. Ze krabt woedend aan de plekjes op haar gezicht waar we al weken mee bezig zijn om ze te laten genezen, maar die ze steeds weer kapot krabt.

Ik pak haar hand, "stop", gebied ik haar. Ze ontploft, en ik voel aan mijn lijf dat ik ruimte inneem, groter word, dichterbij haar ga zitten. Ook met mijn stem, mijn blik en toon gebied ik haar om in te tomen, rustig te worden. Zo help ik haar zich niet te verliezen in de paniek en stress die dit werkje oproept. Ze damt in en met handen voor haar gezicht zit ze als een kat te blazen, tot de ergste woede en frustratie afneemt.

Dan gaan we weer terug naar het werkje. “Wat staat er nou eigenlijk?” vraag ik zacht. Weer leest ze alleen technisch. Ze dreunt de woorden op en leest ook de ‘punt’ aan het einde van de zin. Het tafereel dreigt zich te herhalen, maar voor het zo ver is vraag ik waarom ze zo doet: “Zo kom je toch niet verder?”. Ze snauwt me toe, dat ze het toch niet kan, dat ze dom is en lelijk en slecht en dat ze wel dood mag. “Nou”, antwoord ik, “dat lijkt mij niet nodig, want volgens mij kun je dit wel”. “Hoe weet jij dat nou”, buldert ze, “jij bent heel gemeen, jij helpt mij helemaal niet.” Ik: “Als je bedoelt dat ik het voor moet zeggen, nee, dat klopt dat ga ik niet doen. Maar zullen we nu echt lezen wat er staat?”. Nu doet ze het en dan kijken we samen naar de eerste zin. Uit de zin moet ze alle overbodige woorden halen. Al vrij snel lukt het, maar het compliment daarover wordt radicaal van de hand gewezen. “Nu de volgende”, zeg ik en ik draai mij weer naar mijn beeldscherm om de eerste zin van mijn mail te typen. Deze scene herhaalt zich zo’n vier keer. Dan is het werkje af en staan er twee zinnen van de mail op mijn beeldscherm. Ik complimenteer Emmi dat het af is en loop met haar naar de woonkamer, naar mijn partner met het verzoek voor het volgende werkje een computeropdracht te kiezen.

Ze is nog niet weg of ik zucht een keer of zesendertig en beklag me bij mijn partner. Hoe houden we dit vol? De dag is nu drie kwartier op weg.... Hij kijkt me vriendelijk aan. Radi, met wie hij die ochtend is begonnen met schoolwerk, zit inmiddels op zijn kamer, zegt hij. Ook even bij te komen.

Wat zal deze Corona-situatie ons brengen? Allès zien we nu van de kinderen en zij van ons. Er is geen escape. Voor hen niet en voor ons niet. Geen sport, geen clubjes, geen juf. Ook voor ons geen koor, geen keramiek en niet de deur uit voor je werk. Mijn werk bestaat uit het uitdragen van de presentiebenadering, waarbij het draait om het relationele verbinden met de ander en vanuit die verbinding leren snappen wat je voor en met die ander kunt doen. In ons eigen huis, wat tegelijk een gezinshuis is, zit die presentie me vaak op de nek: “Was dat nou zo present?” is het vaak gehoorde stemmetje in mijn hoofd: Aansluiten bij de ander en in de relatie zo afstemmen dat je bijdraagt aan het tot bloei komen van die ander. Ha! lekkere opgave in Coronatijd. Vaak vind ik mezelf niet zo present, niet zo aardig en ook egoïstisch. Maar dat oordeel over mezelf én de heilige verwachting het allemaal veel beter te moeten doen, maakt me, ook zonder virus, kortademig.

Mijn partner haalt op dat soort momenten zijn schouders op: ‘alles bied je leermateriaal, kun je mee verder en op terugkomen’. En dat is wat we doen. Ik blijf weigeren om elk stapje van het schoolwerk te begeleiden, ook als het tot frustratie leidt. Dat is dan maar zo. Eerst zelf uitzoeken. En ook schieten we soms uit onze slof als we voor de zoveelste keer vragen of iemand op wil houden. We verdragen onze eigen fouten en we verdragen wat de ander ons aandoet. En we houden iedereen en bovenal onszelf voor dat als we het positieve, het goede blijven voeden, we er echt gaan komen. En dat de mail dan ook een keer afkomt.

Marije van der Linde

Wat heb je aan presentie in een crisis?

Net zoals bij veel mensen gaat in deze tijd mijn gevoel alle kanten uit. Er zijn talloze mooie verhalen over zorgverleners van alle niveaus die op een relationele manier zorg aan het verlenen zijn. De IC's zijn prominent in beeld. Zichtbaar wordt hoe hoog complexe zorg steeds gaat (en altijd al ging, zeggen betrokkenen zelf) om de ander te zien en te begrijpen: patiënt en familie. Om aansluiten en afstemmen. En er zijn regels maar die zijn niet alles bepalend. Mijn applaus is voor de zorgverleners die onder de huidige druk menselijk blijven en de patiënt nog steeds zien. Zorg blijkt dus toch meer te gaan over bekommernis dan over genezen, behandelen of oplossen.

Minstens zo bewonderenswaardig is wat niet zo zichtbaar wordt: medewerkers in de thuiszorg, verpleeghuizen, jeugdzorg, huisartsen, onderwijzers. En precies als ik me druk maak over eenzaam stervende patiënten, zijn er ook al weer initiatieven om ook hier menselijker mee om te gaan. Op alle fronten blijkt er heel veel meer mogelijk dan gedacht. Of zoals Pieter Derks deze week opmerkte: mijn boodschap aan iedereen die tot nu zei dat iets onmogelijk was, verzin een betere smoes.

Tegelijkertijd wordt ook iets anders zichtbaar en dat verklaart mijn dubbele gevoel. Het heeft ermee te maken hoe wij in het algemeen met een crisis omgaan. Ten eerste is het doel, na een ontkennend aanloopje, glashelder en even boven elke discussie verheven. Het is een strijd die gewonnen moet worden op alle mogelijke manieren. Maar we zien inmiddels ook dat de strijd allerlei onverwachte negatieve gevolgen genereert: eenzaam sterven, kinderen die in een onveilige omgeving thuis zitten, vereenzaming, uitgestelde zorg die ook weer levensbedreigend kan worden.

De werkelijkheid blijkt na verloop van tijd altijd complexer. Ten tweede schieten we ogenblikkelijk in de regelstand. Beheersbaarheid en voorspelbaarheid is de belofte. Zelfs als de situatie onzeker is. Ineens blijken er drie systemen te zijn waar ziekenhuizen landelijke lege bedden in moet registreren. Uiteindelijk vragen wij als burgers toch vooral om duidelijkheid en willen we niet teveel zelf nadenken.

En een app waarmee je kunt melden als mensen zich niet aan de regels houden, schijnt veel gebruikt te worden. Ten derde blijkt dat heel veel mensen en organisaties intensief betrokken willen worden. Ze hebben een belang, een mening, een deskundigheid of willen simpelweg niet vergeten worden. En de media bieden graag een podium. De crisis blijkt een uitgelezen kans voor PR en propaganda van belangengroepen, organisaties en landen. Ik heb bewondering dat de hoofdrolspelers in deze crisis zo rustig en koersvast blijken. Later zal wel blijken of ze gelijk hadden maar nu helpt bestuurlijke drukte even niet.

Dus aan de ene kant is er vernieuwing, ruimte voor experimenteren en veel beweeglijkheid. En aan de andere kant zijn er de vertrouwde reflexen van niet bediscussieerbare doelen, veel regels en bestuurlijke drukte. De ruimte om te handelen wordt dus tegelijkertijd zowel vergroot als verkleind.

Dit spanningsveld was altijd al aanwezig in de dagelijkse praktijk van zorg en welzijn. In leertrajecten die we begeleiden is de vraag van deelnemers vaak: waar vind ik nog ruimte in strak geregelde systemen? De crisis vergroot het spanningsveld nog eens uit want direct handelen móet en tijd om na te denken is verspilde tijd. Er moeten voortdurend lastige maar vooral snel keuzes worden gemaakt.

Ik hou me in deze tijd toch maar vast aan de vraag die we dan altijd stellen: wat is uiteindelijk de bedoeling van zorg, welzijn, onderwijs of samenleven. Bekommernis kan genezing zijn maar ook comfortabel of menswaardig sterven en wat in een concrete situatie bekommernis is moeten we dus steeds uitzoeken.

Ik gun ons dus dezelfde koersvastheid én de ruimte om steeds na te denken wat dat in een concrete situatie betekent. Waar gewenst en gepast, denken we graag mee.

Jan den Bakker

Sociaal afstand nemen (1)

Het heet social distancing maar dat is het natuurlijk niet. De besmetting met het coronavirus wordt afgeremd – zeggen experts en waarom zouden we hen niet geloven? – doordat ons een pakket aan maatregelen is opgelegd: thuisblijven, 1,5 meter afstand houden, geen handen schudden, niet zoenen of huggen, niet met drommen tegelijk het strand op of de gemeentelijke vuilstort bezoeken en evenmin over anderen heen hangen om het laatste pak WC-papier uit het schap van de buurtsuper te grissen. Maar waarom heet dat sociale afstandneming? Het gaat toch overduidelijk over fysieke afstandneming.

Het ligt voor de hand te denken: door deze afstandhouderij met het hele lichaam, met de mond, de hand, met adem en speeksel, raken we op een sociale afstand van elkaar. Maar is dat ook wat we zien gebeuren? Leidt fysiek afstand houden tot sociaal afstand houden?

Ten dele: doordat ik mijn cliënten, collega's, mijn (klein)kinderen en vrienden niet meer live ontmoet, leven we op een grotere afstand van elkaar.

Maar ik meen vooral het omgekeerde te zien: nu we fysiek afstand houden, krijgen onze sociale betrekkingen een creatieve boost: we skypen en zoomen dat het een lieve lust is, de godganse dag sturen we elkaar vreselijke en lachwekkende filmpjes om de moed erin te houden, hier thuis hebben we al met de hele familie ontbeten door op drie plekken in Nederland tegelijk een beeld/spraakverbinding tot stand te brengen, we hangen lekkere hapjes aan de deurklink van sociaal geïsoleerden en oma wordt vanaf een hoogwerker voor haar raam in het verpleeghuis enthousiast toegezongen en bekushand. Commerciële bedrijven gooien hun productieproces om en leveren, soms zelfs om niet, wat de gemeenschap nu nodig heeft: handgel, mondkapjes, beademingsgerei.

Studenten geven kosteloos bijles-op-afstand aan middelbare scholieren. Een gepensioneerde dame in Utrecht heeft een bord in haar tuin geplaatst met 'Stoepverhalen 17.00' en veertien kinderen kwamen luisteren, op zelf meegebrachte stoeltjes en krukjes (NRC 28 maart 2020). Sociaal afstand houden? Ik dacht het niet. Het filmhuis geeft ons van huis uit gratis toegang tot de prachtigste films die nu in de bioscoop zouden draaien, op internet bieden artiesten hun niet uitgevoerde muziek om niet aan en stelt de professor zijn colleges open. Dichterbij dan zo waren ze niet eerder.

We kunnen social distancing anders interpreteren: corona dwingt ons om afstand te nemen van ons dagelijks gedoetje en daardoor zien we ongewild maar vlijmscherp wat we gewoonlijk niet zien doordat we er te dicht op zitten: hoezeer we van elkaar afhankelijk zijn, hoe voedend sociaal verkeer is en dat we leven in een netwerk van betrekkingen die ons goed doen en een identiteit verschaffen, van oma tot docent. Niks autonomie – hooguit jezelf zijn dankzij betrekkingen. Dat plotselinge besef gaat gepaard met bezorgdheid: die relaties zijn teer, kostbaar en zonder onderhoud gaan ze naar de ratsmodee. Dat kunnen we nu niet hebben. En het bezweringsritueel komt op gang, eerst traag en dan hals-over-kop: we willen die relaties wél, we willen samen, solidair, desnoods voor nop. Corona: oké, als we maar samenblijven, en heel.

Andries Baart

Sociaal afstand nemen (2)

Het heet social distancing maar dat is het natuurlijk niet. De besmetting met het coronavirus wordt afgeremd – zeggen experts en waarom zouden we hen niet geloven? – doordat ons een pakket aan maatregelen is opgelegd: thuisblijven, 1,5 meter afstand houden, geen handen schudden, niet zoenen of huggen, niet met drommen tegelijk het strand op of de gemeentelijke vuilstort bezoeken en evenmin over anderen heen hangen om het laatste pak WC-papier uit het schap van de buurtsuper te grissen. Maar waarom heet dat sociale afstandneming? Het gaat toch overduidelijk over sociale verlating.

Het ligt voor de hand te denken: door deze fysieke afstandhouderij nemen we slechts een ruimtelijke, desnoods sociale afstand in ten opzichte van elkaar. Maar is dat ook wat we zien gebeuren? Leidt fysiek afstand houden slechts tot sociale afstandhouderij?

Ten dele, zou ik zeggen: doordat ik niet meer met mijn dierbaren verkeer, zijn ze misschien wel uit het oog maar allerm minst uit het hart. Ze behoren tot het verrukkelijke, verboden gebied, de appel waarvan je niet mag eten, de doos midden in de kamer die je niet mag inkijken, ook niet als niemand het ziet. Het verbod verhoogt hun aantrekkelijkheid met het uur. Het verlangen en de emotionele nabijheid zijn nog nooit zo opgevoerd. Precies de onbereikbaarheid houdt het vuurtje van de liefde gaande en stookt het zelfs op. Hoezo is dit ´afstand houden´?

Maar het verbod op sociaal verkeer met je stervende vader, met je barend vrouw, je psychotische neef, je dementerende moeder, je dode vriend, je buiten slapende zoon? Ze zijn momenteel beleidsmatig beroofd van een menselijke mens die troost, steunt, wacht, eer schenkt, vertrouwd is of letterlijk warmte biedt. Aan zichzelf overgelaten. De melaatsen van 2020. Buiten de stad gegooid. Of de talloze anderen die opgesloten zitten in hun vreugdeloze huis of benauwende buurt, speelbal van desinformatie, huiselijk geweld, verveling en mateloze irritatie. Niemand die komt en de duivelskring doorbreekt. Niemand die zich over hen ontfermt.

Slechts 'sociaal afstand' houden? Ammehoela: sociale verlating, een pandemie van sociale smetvrees, eigen virussen eerst, een enorme pan sop waarin je gaar mag koken. Dante's purgatorium, het vagevuur waar je verblijft voor je de hemel beërft, blijkt de kunstijsbaan van Madrid te zijn (Palacio De Hielo) waar het leger de kisten met lijken opslaat. De doden moeten maar de doden begraven. Waar is de engelenschaar die je geleidt ten paradijze? Nooit gedacht dat nog mee te maken: ze noemen het sociale onthouding maar het pakt uit als sociale verstoting.

Ja, het is waarschijnlijk verstandig – net wat u zegt – en veiligheid gaat boven alles. Maar ik heb weet van ze, krijg ze niet van het netvlies en gun het mij alsjeblieft dat ik ze beweene en betreur: die laatste, machteloze brug naar die ons ontschieten.

En dan valt mijn oog op een krantenbericht: in verzorgingstehuis Vitalia (!) te Sevilla hebben verzorgers zich vrijwillig met tientallen bejaarde bewoners opgesloten om besmettingen van buitenaf te voorkomen. Tot nu toe is niemand besmet. Wie niet wil uitsluiten, kan zichzelf insluiten.

Andries Baart

Sociaal afstand nemen (3)

Het heet social distancing maar dat is het natuurlijk niet. De besmetting met het coronavirus wordt afgeremd doordat ons een pakket aan maatregelen is opgelegd: thuisblijven, afstand houden, contact mijden, niet samendrommen en afzien van allerhande familiebezoek. Maar waarom heet dat sociale afstandneming? Gaat het niet eerder om social letting go?

Het ligt voor de hand te denken dat de maatregelen slechts verstandige 'sociale onthouding' tot gevolg hebben. Maar is dat ook wat we zien gebeuren? Leidt dit fysiek afstand houden tot niets anders dan tot ruimtelijk en sociale afstandhouderij?

Soms wel, want ik heb zelden zoveel wellevendheid ontmoet als in deze dagen. Tuurlijk, af en toe meldt zich nog een pummel die het niet helemaal begrepen heeft, maar ik zie in de winkels, op straat, in het parkje om de hoek en onder de schaarse mensen die nog iets aan de deur komen afleveren, vooral een stilzwijgende verbondenheid. We zitten in hetzelfde schuitje, we begrijpen elkaar en we houden rekening met elkaar, we doen elkaar niets aan. Wij zijn één.

Maar vaak ook niet, vanwege het evidente vijandsdenken onder social distancing: ik moet op afstand blijven want jij belichaamt een potentiële doodsb bedreiging voor mij. We zijn óók bang: het virus is eenduizendste millimeter en besmette mensen sproeien het onzichtbaar rond. Dat je zelf een bedreiging voor een ander kunt zijn, hoor je toch wat minder. Onze ministerploeg heeft het, geholpen door Arjen Lubach, erin gehamerd: dichtbij komen kan dodelijk zijn. Blijf weg!

Alleen als je maatschappelijk iets onmisbaars doet mag je erop uit. Dat heeft wat je noemt 'selectief' gewerkt: juffen, brandweerlieden en verpleegkundigen, buschauffeurs en postbezorgers, schoonmaaksters, kassières en vakkenvullers, bakkers en politieagenten, ze stegen plotseling met sprongen op de sociale ladder. Ze kregen weliswaar geen loonsverhoging maar wel applaus, taart en niet-doorgedraaide bloemen. Anderen daarentegen bleken maatschappelijk moeiteloos gemist te kunnen worden. De namen van hun banen deden al het ergste vermoeden: de 'corporate recruiter', de 'juridisch fiscalist indirecte accijnzen', de 'senior video solutions consultant', de 'assistent controller', de 'scrum master', de 'sales analist', de 'transfer pricing manager'. Niet dat ze nu hun vorstelijke salarissen verliezen maar social distancing brengt hun luxueuze misbaarheid pijnlijk aan het licht. De oorlogslogica scheidt ons.

Maar dezelfde oorlogslogica beheerst inmiddels ook de schaarste en geeft daar een andere selectiviteit: wie krijgt nog een IC-bed, wie heeft genoeg geleefd en kan net zo goed doodgaan, wie is eigenlijk al halfdood vanwege onderliggend lijden? Wie is een investering waard, welk resultaat telt? Pijnlijke, moeilijke, afschuwelijke vragen in tijden van schaarste: corona en haar oorlogsregiem wakkeren niet alleen social distancing aan maar ook social letting go. Ouderen worden momenteel – getuige de discussies – beoordeeld in termen van kosten en baten, investering en opbrengst, en nauwelijks in termen van hun sociale betekenis. Zulk denken wordt versterkt door de opvatting dat, evolutionair gesproken, elke crisis opruimt wat (sociaal) overbodig is, ballast, niet levensvatbaar. De oorlogslogica verscheurt ons.

Als we deze kwesties al niet relationeel zouden oppakken dan is nu het moment gekomen.

Andries Baart

Ik ben ook 'maar' een mens!

Zorg verlenen behoort zonder twijfel tot de 'vitale' beroepen. Maar hoe zorg je dat je zelf vitaal blijft?

Zoveel lijden op het moment. Jazeker, in de verpleeghuizen, ziekenhuizen, IC's, bij de families thuis, in de zorg voor de mensen met een meervoudige handicap, de psychiatrie.... En dat niet alleen in Nederland, maar wereldwijd.

Als je àl het nieuws volgt, is het bijna niet te doen: zoveel mensen zijn er akelig aan toe, om allerlei redenen (werkdruk, lange dagen, spanningen in huis, onzekerheid, verlies van controle, hele dagen op elkaars lip, angst, eenzaamheid, onrust, ellende in vluchtelingenkampen, armoede). Ja, iedereen is kwetsbaar, maar voor sommigen pakt deze kwetsbaarheid nog heel wat rottiger uit dan voor anderen....

Wat te doen? Hoe dit vol te houden? Hoe dit aan te zien?

Natuurlijk is één mogelijkheid: afstand nemen. Niet alleen de fysieke 1,5 m afstand, maar ook de emotionele afstand. In de vorm van ons ervoor afsluiten. Omdat we het niet willen of kunnen zien. Geen media meer volgen. Uit zelfbescherming. Of omdat we dan alleen nog maar het leed van de wereld zien. Of omdat we niet anders kunnen: dit lijden vlak voor mijn neus of ver weg in de wereld is zo groot, zo verschrikkelijk, daar heb ik geen woorden voor. Dit is niet te bevatten.

Maar liever dan afstand nemen, laat ik mijn hart breken, en vat ik in mijn aandacht al dat lijden van de wereld, en van mijn dierbaren in het bijzonder.... Dat doet pijn, dat is moeilijk, dat maakt soms ook machteloos. Maar afstand helpt mij dan niet. Emotioneel op afstand gaan staan, brengt me niets. Het maakt me hard. Maar ten onder gaan in het lijden wil ik ook niet.

In presentie kiezen we dan ook niet voor het begrip 'professionele distantie', maar liever voor: professioneel zorgdragen voor de ander terwijl je zorgdraagt voor jezelf. Beschikbaar zijn, trouw zijn, aanklampbaar zijn, ja, we rekken heel erg de ruimte op die je maakt voor de ander. Maar wat betekent dan zorgdragen voor jezelf? Hoe doe je dat? En is dat niet egoïstisch en een groot gebrek aan compassie? Hoe zorg je dat je vitaal blijft?

De grote kunst is het juiste midden, zoals met alle deugden. Met mildheid, met zachtheid.

Herken je de uitersten, bij jezelf of bij je collega's? Enerzijds jezelf voorbij lopen; je grenzen (en fysieke signalen) negeren; bekaf thuiskomen; je volledig geven, zodat je leegloopt: grenzeloos, mateloos, met gevaar voor burn-out, jezelf wegcijferen.... (Te weinig zelfzorg)

Of juist de andere kant: van 9 tot 5 mentaliteit; 'hier ben ik niet van'; strikt volgens de regels werken; 'als ze mij maar rust laten', oplossingen en hoop suggereren waar dat niet passend is.... (Teveel 'zelfzorg')

Het zoeken is naar het juiste midden: want zorgen voor de ander kan alleen als je zorgt voor jezelf. Zelfzorg hééft ook een 'egoïstisch' element en dat mag, vanuit welbegrepen eigenbelang. Want als ik omval, of verzuip in het lijden van anderen, of verlamd raak door onmacht, dan hebben anderen niets meer aan mij.

Naar dat midden moet je blijven zoeken, het is nooit statisch. En soms is het helemaal niet zo duidelijk wat dat midden dan is, niet in deze crisis, die nieuw voor ons is. Het is wel belangrijk, dat midden tussen 'te weinig' of 'teveel'. Of je nu hele dagen thuis achter een beeldscherm zit of dat je alles uit de kast moet trekken om te zorgen dat het werk zo veilig en goed mogelijk kan plaatsvinden, het is belangrijk te zoeken naar dat midden. Als je jezelf aantreft in een ritme van alleen nog maar 'werk en slapen' of in een ritme van lamlendigheid van lege dagen, dan ook is de vraag relevant hoe je goed voor jezelf kunt zorgen. Het aaien van de kat, een bezoekje aan het tuincentrum, een kopje koffie op het plein...

Machteloosheid is een rotgevoel. Het voelt ontoereikend. Het schuurt. Wat het vraagt, is accepteren dat tragiek deel is van het leven, en dat lijden niet 'weggetroost' kan worden. Het vraagt dat we om kunnen gaan met kwetsbaarheid en eindigheid van het leven. Wat het brengt, is een diep gevoel van dankbaarheid, voor alles wat er wèl is, voor een lijf dat doet wat ik ervan verlang, voor de gezondheidszorg die we in dit land kennen, voor de mensen om me heen, voor de zon die opkomt, voor de vogels die zingen,... en dankbaarheid stemt zacht. En maakt dat ik er weer kan zijn voor de mensen om me heen die het nodig hebben.

En dat maakt ons 'maar' een mens: geen heilige, geen verlichte, maar een raakbaar mens.

Blijf liefdevol, blijf zorgzaam, blijf gezond

Twee helaas jong overleden kunstenaars die mij daarbij helpen zijn: Zangers/ liedjesschrijvers Bob Fosko (pseudoniem van Geert Timmers, 1955 – 2020) en Maarten van Roozendaal (1962 – 2013) .

De onlangs overleden Bob Fosko zei: 'Mijn enige verweer tegen deze ellende is geluk! Het is dé manier om te ontsnappen aan dit troosteloze tranendal op deze krakende aardkloot. Wat moet je als niemand je kan helpen tegen stijgende zeespiegels en oprukkende tumoren? Zoek geluk. Pak de liefde en hou mekaar vast.'

<https://revu.nl/artikel/64356/omdat-niemand-kan-zeggen-hoeveel-tijd-me-nog-rest-pak-ik-alles-en-geef-ik-zoveel-mogelijk>

Maarten van Roozendaal heeft op zijn manier een oude boeddhistische parabel hertaald:

De zee is groot

Er is een man op het strand

Er liggen ook heel veel vissen op het strand

De man bukt,

Hij pakt een vis.

Hij geeft de vis een kus

Hij gooit de vis in zee

De vis is blij

Daar komt nog een man

Hij zegt: "Er zijn te veel vissen

Jij pakt steeds één vis.

Dat helpt toch niet!

Kijk dan hoeveel vissen er nog zijn

Jij bent stom."

De man bukt weer

Hij pakt één vis

Hij geeft de vis een kus

Hij zegt: "Leg jij dat dan maar uit aan deze vis."

Einde

<https://www.youtube.com/watch?v=NhroQhwqZEA>

Yvon van Noort

Wandelen

In de kerstvakantie gingen we wandelen. We waren een weekend met het hele gezin(shuis) en vrienden in een huisje. Er af en toe uit is dan een goed idee. We rijden naar een bos waar we nog nooit geweest zijn. Het heeft een heel aantal dagen hard geregend, maar nu is het even droog. In die tijd gaan we wandelen. Arnold heeft een route in zijn hoofd. We lopen braaf achter hem aan. Het grootste deel van de kinderen had geen zin in de wandeling. Blijmoedig halen we iedereen over, dat het even lekker is, er even uit, frisse lucht, van die onzin. Het helpt niet zo veel, maar ja, het moet dus we lopen in het bos. Een deel met een kwaai kop, een deel met een overdreven gezellige 'we maken er wat van' energie en nog een paar die het wel best vinden. Na een kwartiertje lopen begint het ondanks de belofte van droog weer zachtjes te regenen. We lopen langs een kappelletje en ik steek een kaarsje aan, het moment aangrijpend om een van de kinderen daar iets over uit te leggen. De rest is doorgelopen dus we moeten rennen om hen in te halen. Radi is echter kampioen in traag doen. En is niet vooruit te branden. Met veel aansporing lukt het om bij de rest aan te sluiten.

Het regent inmiddels wat harder. We lopen al een half uur in de regen en eigenlijk wil ik wel terug. Dat komt goed, zegt Arnold, hij denkt dat er zo een weggetje komt naar links waar-mee we een rondje lopen en vanzelf weer bij de auto komen. Onze oudste zoon merkt op dat het hem logischer lijkt om rechtsaf te gaan, maar dat wordt van de hand gewezen. We lopen in een gestage regen door een moerassig paadje. De nieuwe stoffen schoenen van mijn dochter komen onder de modder te zitten. Radi is in een diepe plas gestapt en zijn sok is nat. Ook bij mij loopt het water mijn schoenen in. Met positiviteit weet ik het nog een hele tijd vol te houden, maar als we door een weiland lopen om af te snijden en we door diepe moerassige plassen moeten waar we niet om heen kunnen lopen, word ik ook chagrijnig.

Inwendig kook ik: "Welke idioot heeft deze weg gekozen?". De stemming daalt nogal en bijna iedereen klaagt. En dan komt uit onverwachte hoek een tegengeluid. Twee van de kinderen beginnen iedereen moed in te spreken en er een spelletje van te maken: wie het diepst met zijn voeten in een plas terecht kan komen, wie het viest is en wie het natst. We gaan op berenjacht en moet dwars door het moeras. Ze krijgen de meesten mee in het spel. Mij niet. Ik baal als een stekker en kan er echt geen lol in zien.

De anderen krijgen er steeds méér plezier in. Dat duwt mij nog meer in mijn zelf verkozen rol van chagrijn. Tot ik helemaal alleen achteraan bozig loop te stampen in de plassen. Arnold komt naast me lopen en zegt zachtjes: “Kun je het avontuur er niet van inzien? Straks vormt dit een van verhalen die we ons allemaal herinneren’. Ik heb het ijskoud. Hij slaat een arm om me heen en ik begin weer wat te ontdooien. En het lukt mij om mee te doen met ‘het avontuur’. We komen in een soort hilarische toestand bij de auto aan. Modderig en nat hijsen we ons naar binnen, op naar de chocolademelk.

Nu in Coronatijd maken we vaak de parallel met ons moerasavontuur. Er is geen pad, geen duidelijke route ondanks alle ‘regeltjes’ hoe we hier goed uitkomen. In het moeras werkt dat vaak ook niet. daar zet je de ene voet voor de andere en kijk je uit naar de plekken die wat hoger liggen, waar je even droog kan staan. Op deze ‘terpen’ zoals Harry Kunneman ze noemt kun je reflecteren: achterom kijken en met wat je daar van leert ook weer vooruit kijken. En dan is er maar één keus: terug het moeras in en doormodderen. Soms is een terp je collega, die even een arm om je heen slaat en je vraagt waar je mee bezig bent, soms is het iets wat je leest dat helpt om te reflecteren. Goed reflecteren helpt om daarna met verstand door te gaan in het moeras. Samen reflecteren helpt om liefdevol de moerassigheid te verdragen. Te verdragen dat we het even niet weten, te snappen dat opgeven geen optie is. En dat dit zo samen doorstaan verhalen maakt die van betekenis zijn. Altijd.

[Marije van der Linde](#)

Afstemmen met je computer - mijmeringen van achter mijn pc

We hebben inmiddels allemaal ervaren hoe 'het nieuwe werken' dan toch ons leven is binnengedrongen. Nood breekt wet, we werken vanuit huis en dus vergaderen we, overleggen we, geven we therapie en scholen we via Skype, Zoom, Hangout, Teams en Facetime.

Allemaal prachtige programma's die in meerdere of mindere mate de mogelijkheid hebben die je, zoals in mijn geval, ook in een echt klaslokaal hebt. Presentaties delen, een whiteboard vol kalken, oefenen in groepjes, het is er allemaal. En het werkt. Maar toch.... Ik werk me rot achter die pc van mij. Ik moet de techniek regelen ('waarom staat jouw camera niet aan?', 'kun je je geluid uitzetten?', 'waar kan ik dat bewaarde whiteboard nou vinden?'). Ik moet een boodschap over brengen, gestructureerd, stap-voor-stap (waar is mijn powerpoint?!). Vervolgens moet ik mijn eigen indrukken reguleren. In een 'gewone' les al een hele klus, maar online veel ingrijpender: opeens zit ik in achttien woon/studeer/slaap/kinderkamers mee te kijken ('hee, heb je die foto van de Grand Canyon zelf gemaakt?', 'gut, wat een leuke kat heb jij zeg', 'ah! je dochter!'). Dat is allemaal veel ingewikkelder, merk ik, dan met live contact, waar de 'afleiding' van deelnemers slechts van een telefoon, een meegenomen ontbijt/snack/lunch of een grappende collega komt. Maar het aller moeilijkste punt, is het goed aansluiten bij en afstemmen op mijn deelnemers. In shots van ongeveer 4 bij 3 centimeter zie ik er een aantal in beeld (mijn powerpointpresentatie ontnemt me de mogelijkheid iedereen te zien), hun schermpje licht op als ze praten (of hoesten). Vertraagd door de overbelaste wifi komen hun 'boodschappen' binnen, vooral wat er gezegd wordt. Dat is waar ik het van moet hebben. Om te polsen of mijn grapjes aankomen, om te begrijpen of de kern van mijn les overgekomen is, om te snappen waar zij zich bevinden. Wat er nog meer is, het o zo belangrijke gevoel, de gezichtsuitdrukkingen, de lichaamstaal, afwending, enthousiasme, het is allemaal niet waar te nemen. Zeker niet in een groep van meer dan tien personen. En ook wat een juiste respons van mij is, is een gok. Ik doe wat, gebaseerd op mijn programma en de kleine beetjes informatie die ik door krijg. Maar of het aankomt bij de deelnemers? Of ze het echt begrijpen en doordenken? En snappen wat de betekenis hiervan is voor hun werk? Wat het voor hun houding betekent? Ze zeggen van wel. Maar dat is niet genoeg, merk ik.

Dus toen ik aan een opleidingsgroep (zeventien man en vrouw sterk) een vraag stelde over de zojuist behandelde stof en alle microfoons uitbleven, werkelijk niemand reageerde, moest ik hard lachen maar had ik geen idee hoe ik daar gekomen was, of hoe ik daar weer weg moest. Hadden ze in de chat zonder mij iets besproken? Was dit de eerste online staking? Welk signaal had ik gemist? Wat deed ik niet goed? Ik had werkelijk geen idee. Na afloop van de les, natuurlijk evalueren we, werd er grif gebruik gemaakt van de digitale mogelijkheden. Duimpjes omhoog, applaus. We kregen aardigheid in al die nieuwe vondsten in het programma en het werd zowaar gezellig.

‘De ervaring leert dat bij online lessen de doelen sneller behaald worden en de lessen dus korter zijn’. Nou, mijn ervaring leert dat je misschien iets meer straight-forward je punt moet maken. Meer uitgekleet. Ontdaan van voorbeelden, details, bijzaken. Want uitweidingen zijn ook in filmpjes niet aan te horen, zo saai. Maar komt dat vorming en ontwikkeling ten goede? En behaal je hiermee ook de doelen sneller? Daar ben ik nog niet van overtuigd. Ik heb geen idee eigenlijk...

Vanaf deze week (week 16) organiseren we bij de Stichting Presentie open reflectiesessies. In groepjes van maximaal zes personen, die elkaar niet kennen, bieden we begeleide ruimte om stil te staan bij presentie in deze tijd, waarin zorgverleners en zorgontvangers zwaar onder druk staan, waarin aansluiten en afstemmen vanuit een nieuwe ‘fysieke’ afstand moet. In deze sessies willen we de ruimte bieden om stil te staan bij wat er in ons omgaat. Om met elkaar, op afstand, open te zijn over wat we meemaken en hoe presentie beoefenen lukt of niet. Vinden we in een korte sessie geduld en mogelijkheden om, met tussenkomst van beeldschermen, aan te sluiten en af te stemmen op elkaar? Ik zie ernaar uit!

Petra Schaftenaar

Opgevoerde ambiguïteit

Mijn moeder woont sinds vorig jaar in een verpleeghuis. In het Oosten van het land. Ik ben een uur onderweg om bij haar te komen. Sinds we geen 120 meer mogen, nog iets langer. Gelukkig woont mijn oudste zus vlakbij haar.

Mijn moeder is dementerende. Tot voor kort ging ik geregeld een lange dag naar haar toe. Dat was elke keer anders. Maar ik nam de tijd. En dat was voor mij essentieel om bij haar te kunnen aansluiten en op haar te kunnen afstemmen. Soms was het er meteen. Vaak was er eerst een herhaald 'Oh wat fijn! Wisten de zusters ervan? Fijn dat je er bent!' En dan kreeg ik pas na enige tijd werkelijk contact met haar. Raakten we op elkaar afgestemd. Soms pas na haar middagslaapje, uren later. En als we dan op elkaar afgestemd waren, dan was ze weer even mijn moeder... Zo hielp ik mee haar in haar leven te houden.

Mijn moeder was al langer dementerende, beetje bij beetje. Ik ontdekte dat mijn zus andere verhalen over mijn moeder vertelde dan mijn broer. En mijn andere zus weer andere. En ik zelf ook weer andere. In het begin zocht ik naar het ware verhaal over hoe mijn moeder eraan toe was. Over of het inderdaad dementie was – en hoe ver gevorderd. Tot ik me realiseerde dat ieders verhaal over mijn moeder eigenlijk ieders verhaal over zichzelf met mijn moeder was. En dat ieders verhaal over mijn moeder iets over haar vertelde dat waar was.

Mijn moeder woont sinds vorig jaar in een verpleeghuis. Acht mensen met dementie samen in een woning. Sinds ze er woont zijn er bijna evenveel bewoners overleden als er kamers zijn. Ze wordt omringd door allemaal heel lieve verzorgenden en helpenden. Nou ja, niet allemaal even lief, maar dat geeft niet. Ze zorgen allemaal goed voor haar, dat is wat telt. Maar ik weet niet hoe het met mijn moeder gaat. Tenzij ik zelf bij haar ben geweest. Als ik haar heb gezien, contact hebt gehad. Als we op elkaar afgestemd zijn geweest. Dan heb ik even gevoeld hoe ze er op dat moment aan toe was.

Mijn moeder mag ik nu niet meer bezoeken. Er is een te groot risico op besmetting. Besmetting van haarzelf, van haar medebewoners, van de mensen die voor haar zorgen. Heel begrijpelijk, vast ook het meest verstandig. Maar het wringt. Niet dat ik in de goede zorg voor haar geen vertrouwen heb. Maar door beeldbellen raken we niet op elkaar afgestemd. Ik weet nu helemaal niet meer hoe het met haar gaat. In lieve berichtjes van de verzorgenden laten ze ons weten dat onze moeder het goed maakt. Dat zij als geen ander weten wat het voor ons betekent niet meer op bezoek te mogen komen en geen knuffel te kunnen geven.

Mijn moeder, ik kan haar niet meer in haar leven houden. Het bezoekverbod moet verhinderen dat ze na besmetting sterft. Maar ze glijdt er ook door uit onze handen. Het voelt enorm dubbel. Om besmetting te voorkomen, sluiten we verpleeghuizen voor bezoek. Terwijl de besmetting al binnen was of toch wel komt, blijkt nu. Door het bezoekverbod echter sterven er ook mensen zonder hun naasten om hen heen. En misschien zelfs wel jonger dan anders. En toch kunnen we niet anders, vermoed ik. Maar dat dubbele, dat hoor ik niet terug in de communicatie vanuit het verpleeghuis. Wel dat fysiek contact moet worden vermeden. En dat het heel spijtig is dat we geen knuffel kunnen geven. Maar dat mijn moeder er ook aan kan doodgaan, dat is wat ik voel.

De Coronacrisis laat zien hoeveel moeite we hebben met dubbelzinnige situaties en omstandigheden. Dubbelzinnigheid, of met een duur woord: ambiguïteit, strijdt met onze behoefte aan zekerheid, aan controle, aan het gevoel de touwtjes in handen te hebben. Terwijl dat juist bij mensen met dementie niet aan de orde is. Zij hebben juist weinig en in ieder geval steeds minder zekerheid, controle, eigen regie. En dat geldt niet alleen voor mensen met dementie. Het geldt ook voor de mensen om hen heen – zorgverleners zowel als familieleden.* En nu is dat, door de maatregelen die worden genomen, nog eens vergroot, versterkt, opgevoerd.

Hoe mijn moeder er straks, als ik haar weer mag bezoeken, aan toe zal zijn: ik weet het niet. Zal ze me nog herkennen? Of zal het haar alleen maar verwarren en angstig maken als ze mijn gezicht ziet en mijn stem hoort, maar zonder een overzichtelijk scherpje er omheen? Misschien zal het zelfs nooit gebeuren, dat ik haar mag bezoeken, omdat ze tegen die tijd uit onze handen is weggeleden. Niemand weet het. We weten niet eens zeker dat ze in ieder geval niet aan het Coronavirus zal overlijden. Het voelt dubbel.

En dan is mijn verhaal als familielid nog maar een heel klein deel van wat zich aan, met en in verpleeghuizen voltrekt. En wat dat doet met allen die daar wonen, werken, bij betrokken zijn en voor verantwoordelijk zijn. We vernemen het indirect via de media en we horen het direct van medewerkers en bestuurders met wie we als Stichting al jaren optrekken. Verzorgenden, helpenden, verpleegkundigen en artsen die zich zorgen maken over hun bewoners. En over hun eigen gezondheid en die van hun gezin. Die blij zijn met de maatregelen die hun bewoners en henzelf moeten beschermen. Maar er ook dubbel over zijn en ze soms ook wel erg streng vinden. Leidinggevenden die zich afvragen wat het goede is om te doen. En of ze het goede hebben gedaan. En tegelijk moeten handelen omdat veel van hun bewoners sterven. En familieleden naast heel verdrietig soms ook boos zijn. En omdat er te weinig medewerkers zijn. Te weinig beschermingsmiddelen. Te weinig testen. Bestuurders die de verantwoordelijkheid voelen voor bewoners en medewerkers. En die sommige media zich op hoge toon zien uitspreken over echte en vermeende misstanden. Maar die ook opgelucht zijn dat Inspectie en CIZ hun regels en systemen opschorten en meer ruimte bieden voor de praktische wijsheid van zorgverleners. In een situatie van opgevoerde ambiguïteit.

Guus Timmerman

** De afgelopen twee jaar deden we samen met Zorgbalans een onderzoek naar hoe het is om iemand met gevorderde dementie te zijn en afhankelijk van intramurale zorg. Leven in een situatie van opgevoerde ambiguïteit is de hoofdconclusie. Een leven dat vraagt om radicaal relationeel denken en werken door zorgverleners en familieleden.*

Romans over de pandemie

Ik ben bepaald de enige niet die het is opgevallen: er zijn best veel romans geschreven over pandemieën en hoe je je daarin staande houdt (of niet). Hieronder presenteer ik er enkele, neem mijn eigen smaak daarbij als leidraad en streef dus geen volledigheid of representativiteit na. Science fiction boeken en andere die het me te bont maken, heb ik terzijde gelaten. Ik begin met twee 'lichte' boeken en ga dan over op zwaardere en soms ook angstaanjagende boeken – romans, novellen, al dan niet fictieve dagboeken.

In onze presentiescholingen heb ik me er altijd voorstander van getoond dat hoogwaardige colleges en workshops ingebed worden in kunst: films, dans, schilderkunst, documentaires en romans die ons met andere registers tonen waar de colleges over gaan, wat het is om bijvoorbeeld eenzaam of wraakzuchtig te zijn, een goed mens of een machtswellusteling, een waakengel of vechter tegen bureaucratie. Tot begrip komen met de verbeelding, de inleving, de wisseling van perspectief. Fenomenen niet slechts theoretisch of analytisch begrijpen maar ook van binnenuit, door meegesleept te worden. Goede zorgverleners zijn 'gekwalificeerd' en óók gevormd. Mijn afscheidscollege, nu twee jaar geleden, stond in het teken van leren kijken naar kunst om een goed waarnemer te worden van mensen en hun wederwaardigheden. Het is steeds dezelfde intuïtie: wie levensgebeurtenissen wil verstaan, moet onderzoeken annex studeren én zich tot de kunst wenden. Dat is dus wat we hier ook doen: ons wenden tot de literaire verbeelding.

Márquez

Gabriel García Márquez, Liefde in tijden van cholera uit 1985 lijkt weliswaar over zo'n pandemische uitbraak te gaan, maar dat is niet zo: als aan het einde van het boek de geliefden elkaar eindelijk terugvinden en almaar met de boot heen en weer varen over de rivier, hijst de kapitein de gele vlag. Dat betekent: op deze boot heerst een besmettelijke ziekte (hier: de cholera), het is een varende quarantaine en de boot mag geen enkele haven meer aandoen. Quarantaine dus als paardenmiddel om (eindelijk) ongestoord bij elkaar te zijn.

Ure

Met mijn kinderen las ik indertijd het jeugdboek 1999 van Jean Ure, oorspronkelijk uit 1989. Als een tiener (Fran) terugkeert van haar survivaalkamp ver van de bewoonde wereld, blijkt er een dodelijke koorts te zijn uitgebroken in Londen en de rest van het land. De facto is alles en iedereen in een paar weken tijd weggevaagd, behoudens twee andere jongeren. Het is een boek over een totaal verlaten wereld en zelf weten te 'overleven' - overigens geschreven tegen de achtergrond van de Koude Oorlog.

Maar laten we overgaan tot het zwaardere werk.

Defoe

Historisch befaamd is natuurlijk van Daniel Defoe (1722), *A Journal of the Plague Year*, waarin hij vijftig jaar na dato aan de hand van historische documenten de verwoestende uitwerking van de builenpest op Londen beschrijft (1665-1666). Tijdens die pest woonde hij als 5-jarige in de stad. In een tijdbestek van anderhalf jaar stierven er ca. 100.000 mensen, met name de armsten die zeer dicht opeen in erbarmelijke omstandigheden leefden, een kwart van de toenmalige bevolking. In de veertiende eeuw en ook later in de zeventiende eeuw werd Londen zwaar getroffen door de pest maar het document van Defoe beschrijft alleen 'De Grote Plaag' en – hoe zakelijk ook – is bijzonder aangrijpend, balancerend tussen fictie en nonfictie. Ik citeer: "It was generally in such houses that we heard the most dismal shrieks and outcries of the poor people, terrified and even frightened* to death by the sight of the condition of their dearest relations, and by the terror of being imprisoned as they were." [Het was meestal in dergelijke huizen dat we het vreselijk wanhopige gegil en de uithalen van arme mensen hoorden, onthutst en zelfs doodsbenauwd als ze waren door de aanblik van de toestand waarin hun geliefden verkeerden en door het schrikbewind van de gevangenschap waarin ze verkeerden. *) Spelling volgens het origineel]

Defoe zegt dat hij dit verslag heeft opgesteld ter lering van degenen die na hem iets dergelijks nog eens zouden meemaken. Hij was geïnteresseerd in de adequaatheid van het beleid van het Londense stadsbestuur maar zeker ook in de zorg: die schoot vreselijk te kort (één verpleeginrichting voor heel de stad van circa een half miljoen mensen). In die zin is dit boek ook een aanklacht, tegen armoedige leefomstandigheden en tegen gebrekkige zorg. Jawel, corona treft allen zonder aanzien des persoons, maar om met Orwell te spreken: "All animals are equal, but some animals are more equal than others".

Lindgren

Heel bijzonder is het boek van Torgny Lindgren, Het licht uit 1996. De structuur is snel verteld: Jaspar, de hoofdpersoon die overigens al op p. 8 dood is, is een ongelooflijke fantast met een geweldig talent om te vertellen en daarbij te overdrijven dat het een lieve lust is. Hij is ervan overtuigd dat ergens in de wereld, binnen of buiten het gehucht in het noorden van Zweden waar het boek zich afspeelt, de voor hem bestemde, innig geliefde vrouw leeft. Maria zou ze heten maar hij slaagt er niet in haar te vinden. Daarop koopt hij (naar eigen zeggen voor flink wat zilvergeld, in werkelijkheid echter voor een koperen gesp) een vrouwelijk konijn dat hij Maria noemt en meeneemt naar het dorp. Hij vertelt er meeslepende verhalen over en hemelt het konijn (tot dan toe daar onbekend) geweldig op. Maar ze blijkt de drager van een vlo die het begin is van een ongekennde plaag waaraan het dorp te gronde gaat. Er zijn nog tal van andere verwickelingen maar het intrigeert dat hier een spel gespeeld wordt van schijn en werkelijkheid, van breed vertelde (klets)verhalen en de harde realiteit, van de geïdealiseerde aanbestede die vervangen wordt door een omhoog geprezen konijn; en de ellende vangt aan. In plaats van dat het dorp verstandig reageert op de aanstormende ramp (je kon in de verhalen al horen wat er komen zou) vergaderen bejaarde mannen zich suf om de oude orde te handhaven – en daarmee voeden ze de ramp. Dit is een boek over hoogmoed, ideologische praatjes en de kans om tot inzicht te komen – het zal niet gebeuren.

Versteeg

Ik bewonder al sinds haar eerste publicatie *Dit is geen dakloze* (2008) de schrijfster en wetenschapster Wytske Versteeg. Ik heb het boek een paar jaar in mijn colleges over de ervaring van sociale overbodigheid gebruikt. Zij schreef in 2018 *Quarantaine* dat nu ineens akelig actueel lijkt. De hoofdpersoon is een cynische dokter, een plastisch chirurg, met een gedeeltelijk mismaakt gezicht en getroebleerde ziel. Hij zit diepongelukkig gevangen in zijn leugens, zijn huwelijk, zijn jeugdtrauma's, in affaires, in zijn afstand tot alles en iedereen. Niet dat hij zich daarvan bewust is. Hij is een professionele mooimaker, een man van buitenkanten. Op het moment dat hij verliefd wordt op een jeugdige studente en de behoefte begint te voelen om zich aan haar te hechten, breekt er een pandemie in het land uit die op grote schaal slachtoffers maakt. Feitelijk raakt de bevolking uitgeroeid en alle publieke voorzieningen vallen stil. Hij overleeft doordat hij een asociaal mens is die in zijn afgesloten huis verblijft, en gek van verlangen blikt hij terug, of beter: we horen hem in zichzelf praten ('monologue intérieur'). Tot wie kan hij zich anders richten? In die isolatie en teruggeworpen op zichzelf, in een land dat totaal op slot en aan de grond zit, herordent Tomas onbarmhartig zijn geschiedenis en zichzelf. Hij begint er wat van te begrijpen – zijn naam als ongelovige heeft hij niet mee. Dit is een boek over isolatie, eenzaam gewetensonderzoek en in retrospectief leren begrijpen welk leven je aan het leven was.

Boccaccio

Momenteel lezen acteurs van Toneelgroep Amsterdam (ITA – Internationaal Theater Amsterdam) dagelijks één verhaal uit Boccaccio's *Decamerone* voor: nu ik dit schrijf (15 april) zijn er al 24 episodes verteld - en hoe! Je kunt er gratis van genieten - <https://ita.nl/nl/episodes/itas-decamerone/765119/>. En je kunt natuurlijk ook het boek zelf lezen. Het werd rond 1350 geschreven en bestaat uit 100 vertellingen, de een nog bonter dan de ander. Er is spot, erotiek, politiek carabaret, en wat al niet. Maar interessanter is wellicht dat de tien vertellers de stad zijn ontvlucht waar de pest is uitgebroken die heel het aangename en rijke leven van de elite – net als het leven van de sloebers – te gronde richt.

De stad is een poel van wanhoop geworden en daar tegenin worden de verhalen verteld: kritiek op het 'verpeste leven', ode aan de vitaliteit, band tussen mensen, zingeving tegen de verdrukking in. Maar ook machteloosheid tegenover het blinde noodlot. Een plezier dat de moed erin houdt. Zoals die tien vertellers indertijd buiten de stad zaten en verhalen vertelden, zo zitten nu deze acteurs buiten de stad – corona heeft hen uit hun theater gegooid – en vertellen ons de verhalen: een spiegel, een ode aan het leven, een manier om de tijd door te komen en het goed met elkaar te hebben.

Een van de vertellers is Ramsey Nasr, behalve acteur op het toneel en in film- en televisieseries, ook oud Dichter des Vaderlands, romancier en regisseur, die in het NRC van 1 april jl. het belang van kunst in deze tijden van corona onder de aandacht bracht en in Buitenhof van 19 april jl. nog eens welsprekend verwoordde hoezeer we nu aangewezen zijn op de verbeelding – als was het maar om het 'ondenkbare denkbaar te maken', iets waartoe Macron recentelijk in een interview opriep (Financial Times, 17 april 2020; transcript: <https://www.ft.com/content/317b4f61-672e-4c4b-b816-71e0ff63cab2>).

Inen

In 2003 verscheen het debuut van Jerome Inen, een trilogie met de titel Zomergriep – Keerweer nr. 16 – Palmyra. Amsterdam is in de eerste novelle hard getroffen door een fatale griep (genaamd: De Amsterdamse Zomergriep) en we lezen in de e-mails van een fotograaf aan een vriend in New York hoe het eraan toegaat. New York – ooit Nieuw-Amsterdam geheten. De griep is verwoestend, heeft alle kenmerken die we nu bij corona zien en verspreidt zich vanuit Amsterdam over Europa. De stad is onttakeld, belegerd, dagelijks sproeit een vliegtuig pesticide uit over de stad en de jacht op verdachte vogels is geopend. De suggestie is dat de ziekte door Nederlandse militairen vanuit Bosnië (Srebrenica, ons nationale trauma en schandvlek) meegenomen is en dat de dodelijke griep geïnterpreteerd kan worden als straf. De fotograaf is echter een koele buitenstaander – hij kijkt en legt vast – en werkt ondanks alles stug door aan zijn solo-expositie, terwijl in de stad voedselpakketten worden verspreid – tot aan de voordeur.

Waar kennen we dat van? In deze tot staan gebrachte stad moeten mensen meer dan tien meter afstand tot elkaar houden, zonder de juiste papieren mogen ze geen boodschappen doen, het verkeer is tot stilstand gekomen, mensen kleden zich niet meer aan, de zieken worden aan zichzelf overgelaten. Bij de hoofdpersoon verandert er wat als zijn geliefde de griep krijgt. Een boek over aangedaan zijn of niet, schuldig zijn of niet, een boek over een bruisende stad – het leven zelf – die nimmer dacht ooit te sterven maar toch...

Saramago

Fernando Meirelles verfilmde onder de titel *Blindness* in 2008 het beroemde boek van José Saramago, *Stad der blinden* (1995). Het boek verhaalt van een om zich heen grijpende blindheid – uit het niets worden mensen blind en zien slechts 'wit'. De oogarts die de eerste patiënt met deze aandoening had, wordt zelf ook ziek en vervolgens ook de patiënten die hij had geholpen. De overheid grijpt in, brengt de groep blinden mét de niet-blinde vrouw van de oogarts, die zich als blinde voordoe, over naar een leegstaand gesticht waar in de ene vleugel de blinden en in de andere vleugel de mogelijk besmette patiënten worden ondergebracht. Zodra een verdachte daadwerkelijk blind wordt, wordt deze zo nodig met grof geweld overgebracht naar de andere vleugel. En geleidelijk zien we alle beschaving verdampen, de instelling wordt volgestouwd met patiënten die elkaar naar het leven gaan staan, wie poogt te ontsnappen of maar in de buurt van het hek komt wordt zonder pardon neergeschoten, er heersen terreur en afpersing, en de aanvoer van patiënten gaat maar door. Het beleid van isoleren en indammen loopt uiteindelijk volkomen spaak en wat de overheid ook doet – en dat is ingrijpend en soms mensonterend – de blindheid grijpt om zich heen en neemt het land (Portugal) in een ijzeren houdgreep. Een groep patiënten onder leiding van de vrouw van de oogarts breekt uit en vindt onderdak. In het land is inmiddels de beer los en mensen zijn vervallen tot wilde beesten. En dan geneest spontaan de eerste blinde. Dit is een boek over het handhaven van beschaving en fatsoen, over de mechanismen van isoleren, wegdrukken en ontkennen, en uiteindelijk van opnieuw beginnen, na de kaalslag.

King

Eveneens verfilmd – in dit geval in 1994 als een miniserie van ca. 6 uur – is het boek van Stephen King met als Nederlandse titel *De beproeving* (oorspr. 1978 als *The Stand* en vertaald in 1984). Het boek bestaat, simpel gezegd, uit twee delen: het eerste beschrijft zeer nauwgezet hoe een extreem dodelijk virus – oorspronkelijk bedoeld als biologisch wapen maar met een medewerker ontsnapt uit het laboratorium – huishoudt in de USA en daar vrijwel de gehele bevolking uitroeit. De beschrijving daarvan moge uit 1978 zijn, ze past vrijwel 1-op-1 op wat wij nu meemaken, niet alleen waar het gaat om de kenmerken van het virus en de ontwikkelingsstadia van de aandoening en verspreiding, maar ook wat betreft het wereldwijde overheidsbeleid, variërend van geruststellend bagatelliseren tot uiteindelijk hard en te laat ingrijpen om vervolgens zondebokken aan te wijzen. In het tweede deel zijn we er getuige van hoe de overlevenden pogen om op de puinhopen van de oude een nieuwe samenleving op te bouwen maar daar op geen enkele manier in slagen omdat ze zich in ideologisch verschillende kampen verenigen en elkaar letterlijk naar het leven staan. Het ene kamp, aangevoerd door een oude vrouw, draagt kenmerken van een christelijke democratie met de nodige vrijheden en het andere kamp wordt beheerst door een meedogenloze idioot – sterk geïnspireerd op Sauron, het kwaadaardige en wrede personage in *Lord of the Rings* – die met massavernietigingswapens de ander – let wel: overlevende! – poogt uit te schakelen. Daarbij bedient hij zich van allerlei gespuis en louche types, wat hem uiteindelijk fataal zal worden. Het is een deprimerend boek waarin de aandacht uitgaat naar de wederopbouw na de pandemie en de vraag centraal komt te staan of daar conflicten vreedzaam beslecht zullen worden – en het antwoord luidt ‘nee’.

St. John Mandel

Maar het kan ook geheel anders gaan. Dat toont althans het in 2015 onder de titel *Station Elf* verschenen boek van de Canadese schrijfster Emily St. John Mandel. Het kan gerust aangeduid worden als post-apocalyptische vertelling omdat het minder gericht is op de pandemie dan op de vraag hoe te overleven en wat daartoe nodig is. De hoofdpersoon, Kirsten, is een jeugdige figurante als de steracteur tijdens een opvoering van *King Lear* overlijdt. Dezelfde avond daalt er vanuit Georgië een verwoestend virus op de wereld (Verenigde Staten) neer die in twee weken, zoals op de radio al heel snel voorspeld wordt, vrijwel de gehele bevolking doodt en alle vitale maatschappelijke instituties tenietdoet. Het boek biedt een precies, bijna empirisch nauwkeurig verslag van de teloorgang: het geordende en soepel verlopende leven zoals we dat kennen houdt op te bestaan, uit de kraan komt geen water, telefoons functioneren niet meer, er is geen openbaar vervoer, geen politie, geen regering, de winkels zijn leeg en verlaten en ziekenhuiszorg is verdwenen. De bevolking is dood, op enkele verspreid wonende overlevenden na die zo goed en zo kwaad als het gaat hun hoofd boven water pogen te houden. Ze verkeren in een harde en primitieve wereld, terwijl velen levendige herinneringen hebben aan de wereld die er was: sommigen willen die wereld terug, anderen willen voort en verder, nog weer anderen willen niets behalve overleven. Twintig jaar nadat deze ramp zich voltrok, trekt Kirsten in een klein maar sociaal hecht gezelschap langs groepjes van deze overlevenden met een aanbod van muziek (Beethoven) en toneel (Shakespeare). Het motto – in de geest van de overleden steracteur, op de arm van Kirsten en op de wagen van het gezelschap – spreekt boekdelen: Overleven alleen is niet genoeg. Overleven in fysieke zin lukt misschien nog wel, maar waar komen de ideeën vandaan die oriëntatie bieden, de taal waarmee we ons aan elkaar tonen en wat voedt de nieuwe organisatie van de overlevenden? Het antwoord luidt: van mensen die op elkaar betrokken zijn en uit een rijke cultuur die onderhouden wordt. Je wilt niet alleen overleven maar een leven dat het waard is geleefd te worden.

Camus

Het is alweer lang geleden dat ik *De pest* las en ik besteed er nu wat meer ruimte aan. Het maakte een enorme indruk op me. Albert Camus schreef het boek kort na WO II (1947) en we lazen het op de middelbare school voor het vak filosofie (1970) – ja, dat hadden we. Het boek is door de coronacrisis ineens weer in en er wordt alom gewag van gemaakt: de beschrijvingen van de stad Oran in Algerije waar de pest is uitgebroken en die radicaal in quarantaine moet met alle sociale gevolgen voor haar inwoners van dien, vertoont akelig precieze overeenkomst met wat wij nu meemaken met onze (intelligente) lock down. Het lijkt te troosten om over die parallellie te lezen, temeer omdat Oran, al figureert het bij Camus in een roman, waarschijnlijk niet fictief is. In 1941 had een tyfus-uitbraak in de Algerijnse havenstad Oran immers aan 75.000 mensen het leven gekost. De aangrijpende beschrijving van de ontwikkeling van de pandemie is zo precies en getrouw, dat er een fasering van afgeleid is. Fictie dus die dicht op de realiteit zit.

Voor mij was het toen een metaforische vertelling waarvan de strekking niet was: zo gaat het eraan toe als de builenpest je leefgebied treft, maar vooral: dit zijn altijd al de (morele) opgaven waarvoor je geplaatst bent maar nu zal aan het licht komen wie je bent. Een onbarmhartige lakmoesproef in een levensgroot laboratorium. En gelet op de diverse personages: ieder zijn eigen test, ieder kan op zijn eigen manier slagen of falen. Je test hangt samen met wie je bent, met je geschiedenis, je relaties en loyaliteiten. Toch werkt de pest ook als de grote gelijkmaker en trekt zich niets aan van rangen of standen: koning, keizer, admiraal, beproefd worden ze allemaal. Doordat het gebeurt aan de hand van de builenpest, is de test ongehoord realistisch: Camus presenteert geen vergezochte ethische dilemma's waarvan onze ethische handboeken uitpuilen, maar scheidt een volkomen realistische, 'empirisch correcte' situatie en, zoals corona dat ook doet, sluit de betrokken daarin op. Dat opgesloten zitten, is vreselijk en vooral vreselijk benauwend. Het geeft een deconfiture: alles wat ertoe leek te doen, vervalt. Prisoner's dilemma – maar dan levensgroot en levensecht. En het is troostrijk: ze komen eruit, ze weten uiteindelijk wat ze moeten doen, waarom het gaat en wat bijzaken zijn. Het kost wat, maar dan heb je ook wat: mensen die deugen als het erom spant.

Centraal staat de dokter die zieken verzorgt en een kroniek bijhoudt: zijn werk is hopeloos en vanwege de vele dagelijkse doden deprimerend maar hij verzaakt niet. Aan de rand van de stad worden dagelijks de doden verbrand en de stank daarvan waait soms de stad binnen. Maar we zien ook de journalist die naar zijn geliefde wil uitbreken maar uit solidariteit toch blijft, de kleine ambtenaar die door de pandemie verlost wordt van de zelf gestelde opdracht een roman te schrijven of althans de eerste volzin ervan, de zoon van de rechter die vrijwilligerswerk opzet, een zwarthandelaar die in deze omstandigheden aan toezicht ontsnapt en een priester die, als hij getuige is van de verschrikkelijke dood van een kind, zijn opvatting prijsgeeft dat de pest een straf van God moet zijn. De situatie is diep ellendig, iedereen zit in de val, en iedereen moet daar zelf, met zijn eigen talenten, geschiedenis, angsten, moraliteit uit zien te komen. Camus laat de dokter zeggen dat de pest er altijd is, ook als ze sluimert en zich enige tijd niet meldt: niemand kan de pest overwinnen en definitief verdrijven. Onmogelijk. Uit zijn correspondentie weten we dat Camus het oog had op het nazisme (de lijkverbranding zinspeelt daar ook op) of meer symbolisch: op Het Kwaad. Daarin zit geen logica, geen hand van God, geen doel: het is 'absurd' en het is wat wij het laten betekenen. Uiteindelijk is dat een morele opdracht – altijd al, maar in een pandemie treedt deze scherp aan het licht.

Andries Baart

Kwetsbaar

Twee weken nadat de lockdown is ingegaan word ik ziek. In eerste instantie doe ik mijn klachten af met 'Ach, ik hoest altijd' en 'Het is niet erg genoeg om een dokter mee lastig te vallen'. Maar omdat ik vanwege mijn auto-immuunziekte GPA in de risicogroep val, bel ik uiteindelijk toch maar het ziekenhuis. Ik moet naar de poli komen waar ik negatief test op corona, maar er wordt wel een bacteriële longinfectie geconstateerd. Zie je wel, niks aan de hand: ik mag met een antibioticakuur weer naar huis. Vijf dagen later voel ik me hondsberoerd en word ik alsnog opgenomen in het ziekenhuis. Na een tweede coronatest (weer negatief) word ik binnenstebuiten gekeerd en wordt het vermoeden alsmear groter dat het om de GPA gaat. Die moet behandeld worden met medicijnen die het immuunsysteem onderdrukken, maar dan moet wel eerst 100% zeker zijn dat er geen COVID-19 in het spel is. De testen hebben een foutmarge van 2%, nog steeds te risicovol. Dus wordt er een sputumsample naar het lab gestuurd om te kijken of daar virusdeeltjes in voorkomen. In afwachting van de uitslag word ik op een isolatiekamer gelegd, voor het geval het toch het virus is.

Daar lig ik dan. De kamer is ruim en licht en doodstil. Er komen alleen mensen binnen die helemaal zijn ingepakt in beschermende kleding. Soms zie ik urenlang niemand; als ik iets nodig heb moet ik bellen. Ineens hoor ik bij de kwetsbaren, ben ik afhankelijk van de zorg en de hulp van anderen: zonder hen ga ik dood. In de stilte van de isolatiekamer dringt het tot me door dat ik die gedachte haast ondraaglijk vind. Ik wil niet kwetsbaar zijn. In mijn presentiewerk ben ik aldoor bezig met het thema 'kwetsbaarheid', maar dan wel: die van anderen. Zodra het mezelf betreft wil ik er niet aan, is het ineens een onwaarde in plaats van iets dat bescherming en zorg verdient. Wat is dat toch met mij? Het eerlijke antwoord is dat ik mijn eigen kwetsbaarheid associeer met 'niet meer meetellen' en 'anderen tot last zijn'. Ik kost het medisch personeel tijd en aandacht, ik kost de maatschappij handenvol geld, ik kan niet werken en anderen moeten dat dan weer opvangen, enzovoorts. Liever loop ik mezelf voorbij en put ik mezelf uit, dan dat ik 'nee' verkoop of mijn werk niet afmaak. Ik zet gewoon een tandje bij ('Het moet!') en ik doe het toch, ook al is het teveel. Zelfzorg? Ik bak er niks van.

Middenin de nacht word ik wakker met pijn. Ik wacht een uur – de pijn lijkt erger te worden. Dan begint het gevecht met mezelf: ga ik op de bel drukken of niet? Ga ik iemand lastig vallen die het misschien al enorm druk heeft? Is het wel erg genoeg? Het woord ‘zelfzorg’ komt weer in me op en ik besluit dat hier en nu het allerbeste moment is om te beginnen met me daarin te oefenen. Ik druk op de bel. De nachtzuster komt, ingepakt en wel, is bezorgd en begripvol en brengt me een pijnstiller. In de daaropvolgende dagen zal ik het geregeld horen van vrijwel iedereen die aan mijn bed komt: ‘Wel bellen hoor, als er iets is!’.

Dat voor mij de drempel zo hoog is, heeft alles te maken met het verhaal dat ik mezelf vertel over wat ‘kwetsbaar zijn’ is. Als dat iets is wat er niet mag zijn als het om mezelf gaat, als ik het wegduw en ontken, dan gaat het ondergronds en stuurt het mijn handelingen en beslissingen zonder dat ik me daarvan bewust ben. Ik denk dan dat ik heel goed bezig ben met mijn arbeidsethos en dat iedereen daar blij mee is. Maar het is in feite een schamele vorm van zelftroost: kijk mij eens toegewijd, betrouwbaar, hulpvaardig zijn! Blijkbaar had ik het nodig om letterlijk helemaal stilgelegd te worden, voordat ik de tijd en de ruimte vond voor deze zelfbetrapping. Zelfzorg begint met mezelf kennen, mezelf onderzoeken en de soms pijnlijke waarheid onder ogen zien. Zo leer ik waar ik werk te doen heb, in dit geval: aanvaarden dat ik kwetsbaar kan en mag zijn. Pas dan ben ik in staat om aan zelfzorg te doen en zonder aarzelen ‘op de bel te drukken’ als dat nodig is.

Een krantenartikel dat ik van de week las, zette me op het spoor van een behulpzame perspectiefwisseling. Het betrof een interview met een man die de ziekte van Duchenne heeft en volledig afhankelijk is van anderen. Ergens zegt hij: ‘Mensen zijn hulpvaardig, ik geef ze de kans dat te tonen’. Zo had ik het nog niet bekeken: mijn kwetsbaarheid als geschenk aan anderen die mij graag helpen. Kwetsbaarheid als waarde, ook en vooral voor iemand als ik die denkt dat ze altijd sterk moet zijn.

Na vier dagen verblijf in het ziekenhuis wordt de eenduidige diagnose gesteld: een opvlamming van de GPA. Inmiddels ben ik weer thuis met een boodschappentas vol medicijnen en een zee van tijd om me te oefenen in kwetsbaarheid en zelfzorg. Ik word almaar beter.

[Elly Beurskens](#)

[Kijk ook naar het filmpje dat Elly maakte naar aanleiding van haar column](#)

'Kwetsbaar' - Elly Beurskens

Waar is de kwaliteit van leven?

Andries Baart vraagt zich in een paginagroot artikel in de Volkskrant (27 april 2020) af of kwaliteit van leven wel een bruikbaar begrip is. Wat betekent dat eigenlijk? En is dat hetzelfde als goede zorg?

Kan hierover nadenken ons helpen in de heikele discussie die nu gevoerd wordt omtrent bezoek in verpleeghuizen, want welke afwegingen maken we hierbij? Gaat het alleen om gezond blijven of telt iets anders? Geen bezoek voegt schrijnend leed toe en is misschien wel erger dan het risico dat aan bezoek verbonden is. Zou je ook kunnen zeggen: 'Het kan verkeerd aflopen, maar bezoek past in hoe wij wensen te leven en ons verhouden tot onze kwetsbaarheid'?

[Lees hier de prikkelende bijdrage van Andries Baart >>](#)

De rede die minister-president Rutte niet hield – mei 2020

Dames en Heren,

Alvorens u bij te praten over de nieuwste maatregelen waartoe we vandaag besloten hebben, sta ik graag stil bij twee andere zaken die ons allen aangaan.

Verlies

Als kabinet zien wij de bittere waarheid onder ogen dat er tot op de dag van vandaag in Nederland formeel 5300 mensen (plus mogelijk zo'n 3000 niet geregistreerden) zijn bezweken aan de gevolgen van het coronavirus en dat een veelvoud van hen poogt te herstellen van de aandoening. Het zijn niet alleen afschuwelijke aantallen – vier tot vijf keer zoveel burgers als er zijn omgekomen tijdens de watersnoodramp in Zeeland in 1953 – maar vooral afschuwelijke ervaringen en schrijnend gemis. Ik realiseer me dat onder degenen die nu onze persconferentie op TV volgen er vele tienduizenden en wellicht honderdduizenden zijn die in gedachten verkeren bij wie zij in de voorbije periode hebben verloren: hun moeder, hun kind, hun oom, een nabije buur. We beseffen dat zij met gemengde gevoelens luisteren naar de feestelijke toon waarop we kunnen zeggen dat de strengste maatregelen versoepeld kunnen worden: zij hebben een gevoelig verlies geleden, er is een gat geslagen in hun gezinnen, in hun vriendenkringen en met geen macht ter wereld kan dat goedge maakt worden. Mede door de maatregelen die wij hebben getroffen zijn ontelbaren in eenzaamheid overleden en begraven. Ik voel pijnlijk hoe onmachtig wij als kabinet hier zijn: voor hen wordt er niets versoepeld en voor hen duurt de lock down voort doordat zij van hun doden houden. Zij betaalden een hoge prijs. Onze gedachten gaan naar hen uit en namens het kabinet wil ik om te beginnen hun sterkte wensen, troost bieden en hun laten weten dat we intens met ze meeleven.

We zijn ons er ook van bewust dat duizenden mensen momenteel verblijven in revalidatie-instellingen en ermee worstelen terug te keren tot het alledaagse leven. Zij hebben Covid-19 overleefd maar zijn beschadigd – vaak ernstig en in veel opzichten. We weten dat zij doodsangsten hebben uitgestaan en voelden dat ze zouden stikken. Dat heeft hen getekend voor het leven. We horen dat zij heen en weer geslingerd worden tussen blijdschap over het behouden leven en bezorgdheid over hoe het verder moet of droefenis over de weerslag die hun aandoening heeft gehad en nog altijd heeft op hun naasten. Ik wil ook voor hen minister-president zijn en doen waartoe de Koning oproep: niet wegstijven, niet normaal maken wat niet normaal is. Namens het kabinet wil ik hun graag een hart onder de riem steken en alle goeds toewensen in hun herstelproces. De versoepeling van de coronamaatregelen mag ons het zicht op deze medeburgers niet benemen. Zij vormen de groepsimmunititeit die ons straks redt. We mogen niet vergeten wat zij daarvoor hebben moeten doorstaan.

Dit zijn de dagen waarin Nederland zijn doden herdenkt en de bevrijding viert. Als historicus kan ik niet om de parallellie heen: ook vandaag, nu we nadenken over corona, gedenken we de doden en nog levende slachtoffers alvorens we de bevrijding uit de lock down kunnen vieren.

Kader

En, zoals ik al zei, is er nog een tweede kwestie. Collega Hugo de Jonge zal zo dadelijk in detail uitleggen hoe we fasegewijs allerlei beperkingen gaan opheffen – zolang het kan en iedereen zich aan de basisregels houdt. Maar ik wil daaraan voorafgaand graag het kader schetsen: waartoe heffen we deze restricties op? Waar zijn we op uit?

Laat ik eerst een globaal antwoord geven en dan in details treden. De geleidelijke versoepeling dient er in elk geval niet toe terug te keren naar de samenleving die we hadden toen het coronavirus toesloeg. We hebben uw immense offers niet gevraagd om dat te bereiken. Bovendien hebben we enkele lessen geleerd. Laat mij er drie noemen.

Zo is duidelijk geworden dat we corona het best bestrijden door het markmechanisme dat we zo enthousiast hebben ingevoerd weer buiten werking te stellen. Het motto van de afgelopen weken is geweest: samen, samen, samen. Dat is ook onze nationale slagzin: 'Alleen samen krijgen we corona onder controle'. Ziekenhuizen beconcurreren elkaar niet, onderzoeksgroepen werken samen, patenten worden gedeeld, wetenschappelijke tijdschriften bieden open access aan, landen sturen elkaar hulpmiddelen en expertise, en solidariteit is weer een gekoesterde waarde geworden in de internationale politiek. Op een kleinere schaal zien we hoe burgers vindingrijk en trouw naar elkaar omkijken. Social distancing heeft ons geleerd hoe vitaal contacten, relaties, aanraken en betrokkenheid zijn. Het kan niet zo zijn dat we de tucht van de markt en teloorgang van de relationaliteit weer introduceren zodra corona ons daartoe de kans biedt.

Ten tweede hebben we gezien dat wat voorheen de softe sector heette helemaal niet zo soft is: de zorg. Zorg blijkt het weefsel te zijn van ons samenleven, de voorwaarde van onze bedrijvigheid, de kracht die ons humaan houdt, de kern van de betrokkenheid en toewijding in onderwijs, psychiatrie en bijvoorbeeld de kinderopvang. Zorg – voor de ander, voor de toekomst, voor de dieren – is de kern van ons milieubeleid, de motivatie om Schiphol beperkingen op te leggen en stikstof te willen reduceren. Zorg is het echte cement van de samenleving en niemand van ons zou hier staan als niet anderen voor hem of haar gezorgd zouden hebben. Ook ik ben afhankelijk van uw zorg. Het is een kostbaar inzicht dat we niet mogen laten verdampen als we Nederland van het slot halen. Zorg is het nieuwe normaal – ze was eerder al het oude normaal.

En ten derde hebben we geleerd hoe ontzagwekkend onze hectiek was. We hebben onvrijwillig een noodstop gemaakt en een nieuwe werkelijkheid drong zich aan ons op: onze hemel blijkt streeploos blauw, de lucht die we inademen kan schoon en geurig zijn, onze schapen kunnen ongeslacht blijven, onze auto's ingeruild worden voor wandelingen, onze uithuizigheid vervangen door art house films die we thuis bekijken.

Buiten is het stil. We hebben als kabinet tegen elkaar gezegd: als we de coronamaatregelen gaan opheffen doen we dat niet om weer in de vervuilde en vervuilende hectiek terecht te komen. Dat kan ons ideaal niet zijn en dat is niet het aantrekkelijke perspectief waarvoor we burgers om offers vroegen. Onze leefstijl is door de coronacrisis voorzien van vraagtekens en we hebben gemerkt dat het anders kan. Dat verlangen mag niet gesmoord worden in het feestgedruis bij de opheffing van coronabeperkingen.

Zie hier ons kader: het is naast uw verstandige omgang met de opgelegde beperkingen ons richtsnoer om de teugels te laten vieren. Ik geef nu graag het woord aan Hugo de Jonge om de details daarvan aan u te presenteren.

[Andries Baart](#)

Samen somberen, ik word er altijd beter van

Ik merk het aan mijzelf en ik hoor het om me heen van professionals: het begrip 'samen' staat onder druk. Verschillen in opvattingen worden explicieter en de bereidheid om regels zomaar te accepteren neemt af. In verpleeghuizen hoor ik dat de ene groep verwanten de regels strikt wil blijven naleven, terwijl andere verwanten juist verruiming eisen.

Ik lees een bericht over een vrouw die door het raam afscheid moest nemen van haar terminale echtgenoot. Die echtgenoot is met een speciale ambulance naar huis gebracht voor dit afscheid, maar toch: de echtgenoten hebben elkaar zeven weken niet gezien. Ik vind er meteen wat van, maar voorzichtigheid is op zijn plaats. Want ik ken de feiten niet en oordelen van buitenaf is altijd makkelijk. En zonder consequenties.

Ik hoor ook toenemende zorgen. Bijvoorbeeld of je je vak nog wel kunt uitoefenen zoals je het graag wilt: met persoonlijk contact, nabij, met laagdrempelig overleg. In een leergesprek met specialisten ouderengeneeskunde (gelukkig fysiek in dezelfde ruimte en met 1,5 meter afstand) werd aangegeven dat hun instrumentarium in een verpleeghuis enorm is versmald. Spontaniteit en intimiteit zijn ver te zoeken. Alles moet gepland, op afstand en drie keer worden overwogen. Er ontstaan meningsverschillen, maar er is weinig ruimte om er informeel met elkaar over te spreken.

In mijn eigen werk vind ik de Zoomsessies een leuk experiment en nuttig voor een zakelijk overleg. Maar een leersessie op afstand: waar is de rommeligheid? Het onverstaanbaar door elkaar heen praten? De knipoog? Ik mis het! Voor velen dringt de vraag zich op: is er nog wel werk – en als het er is, vind ik het dan nog wel leuk?

Je bent elke dag druk bezig om algemeen geldende regels te vertalen naar maatwerk. In de zorg, onderwijs, politie en welzijn. Maar dat moet je doen met beperkte informatie, met een versmald instrumentarium, met minder overleg, onder hoge tijdsdruk en met grote risico's. In het besef dat je, in vergelijking tot vroeger, nóg meer tekortschiet. De marges worden smaller. Iemand vergeleek het met het lopen op een evenwichtsbalk, waarbij je valt, maar steeds weer de moed verzamelt om er tóch weer op te klimmen. Ik denk, enigszins somber: dat klopt – en die balk wordt ook nog eens steeds smaller.

Maar dit is een momentopname: zo somber ben ik eigenlijk niet. Bovendien trokken artsen lessen uit dit 'samen somberen' waar ik eerlijk gezegd blij mee ben. Want waar het op neerkomt, is dat het 'goed' doen soms gewoon betekent: goed genoeg. En soms zelfs: net niet goed genoeg. In de zoektocht naar goede zorg staat immers altijd centraal: wat is goed voor deze ene cliënt op dit moment? En dan pas komt de vraag: mag het, kan het en wil ik het ook?

'Goed genoeg' is te relateren aan de inspanning die je levert. Je kunt achteloos een 7 scoren, of met veel inzet en betrokkenheid een 7 scoren. Het gaat om de mate van inspanning om het zo goed mogelijk te willen doen voor de ander, zelfs onder deze omstandigheden.

Daarbij is het belangrijk om niet in te leveren op de pijlers van je vak. Wees je bewust van die pijlers, omdat je anders tot de ontdekking kunt komen dat je vervreemd bent geraakt van je vak. Want word daarom ook presentie niet vaak omarmd? Omdat het ons bewust maakt van wat je bent kwijtgeraakt?

Ook in het licht van de toekomst, waarbij nog veel onduidelijk is, kunnen deze pijlers belangrijk zijn om toch in kleine stappen te zoeken naar creatieve manieren hoe deze kunnen worden ingevuld.

In het zorgethisch model zeggen we dat zorg verlenen uiteindelijk draait om bekommernis (een combinatie van je vak verstaan, mensgericht aansluiten en afstemmen, kijken hoe de zorg uitpakt en betrokken zijn). Als zorg met bekommernis wordt gegeven, kan de ontvanger uiteindelijk zeggen dat hij met deze (goede) zorg zich weer opnieuw heeft kunnen verhouden tot de kwetsbaarheid van zijn/haar bestaan. Dit vak blijft dus steeds de moeite waard. Misschien nu meer dan ooit.

Je begrijpt inmiddels: die leersessies, daar heb ik zelf ook wat aan.

[Jan den Bakker](#)

Wat kan ik doen, wat moet ik zeggen? Omgaan met onmacht

Eenzaamheid, ziekte, ongeluk, armoede, vernietiging, sterven, lijden... het is overal om me heen. En niet alleen nu, in deze coronacrisis, maar altijd al, mijn hele leven lang. In het klein: in mijn persoonlijk leven en in het 'groot': in organisaties, in de maatschappij, zelfs in het 'heel groot': in de wereld zoals ik die (soms, gelukkig niet altijd) percipieer, ons omgaan met de aarde en het ecosysteem. En het is hard werken om er niet door overweldigd te raken, om niet door onmacht verlamd te raken.

Wat te doen? Wat te zeggen?

Vele wegen heb ik in het verleden uitgeprobeerd: héél hard werken, nog harder werken. Met een burn-out als gevolg. Gefrustreerd organisaties verlaten. Me schuldig voelen. Afstand nemen door me terug te trekken in mijn eigen kleine wereld en koekjes te bakken. 'Ermee zitten', met een depressie tot gevolg. Ontsnappen door geen nieuws meer te zien of lezen. Mezelf troosten door te kijken naar wat wèl lukte.

Uiteraard met de beste bedoelingen. En begrijpelijk. Om mezelf op poten te houden, om mezelf te beschermen. Heeft dat het lijden van iemand verminderd? Heeft het iemand geholpen? Nou nee. Eerder integendeel. Want somber zitten wezen, wegvluchten, of mede-lijden helpt niemand.

Dus: wat te doen? Hoe met onmacht om te gaan? Bestaat er zoiets als een 'onmachtscompetentie', zoals Andries Baart dat noemt? Kunnen we leren om er mee om te gaan, zodat het ons niet lam legt?

Allereerst: erkennen dat het er is. En erkennen dat het van een zekere arrogantie getuigt te denken dat ik 'de wereld kan redden en het lijden de wereld uit kan helpen'... De realiteit is dat wij allemaal, alle levende wezens op verschillende wijzen onderhevig zijn aan lijden. Dat is moeilijk, omdat we het liefst geen lijden of pijn ervaren of om ons heen zien. We raken hier aan de illusie van de maakbaarheid van het bestaan. Zo'n stom virus alleen al, laat weten dat het in essentie helemaal niet maakbaar is.

En het helpt om te beseffen dat we allen relationele wezens zijn. Ten diepste ingebed in en gevoed door de menselijke relaties om mij heen. Dit besef helpt mijzelf: om uit te reiken, om om hulp te vragen, om een beroep op anderen te doen. Maar dit wetend, maakt het ook mogelijk om er voor de ander te zijn, om gevoelig te zijn voor de behoefte en het appèl van de ander, zelfs nog voordat er uitgereikt wordt.

En hoe kan je er dan voor de ander zijn? Ervan uitgaand dat je het goede voor de ander wilt, dat je de ander werkelijk ten dienste wilt zijn, begint het met de bereidheid tot empathie. Met dien verstande dat het niet blijft bij de zogeheten 'affectieve empathie' waarbij je mee-lijdt met de ander. Er is wellicht een zekere waarde in het trachten mee te voelen met de ander ('ik voel ook wat jij voelt'), maar het vraagt nog iets meer om werkelijk het goed van de ander te dienen. Het vraagt een radicale perspectiefwisseling: kan ik mij enigszins voorstellen hoe het is om de ander te zijn? Kan ik daarbij blijven, bij de tragiek, bij het verdriet, bij de eenzaamheid, de chaos, de verwarring? Wat heeft hij/zij nu nodig? Kan ik begrijpen wat daar op het spel staat?

Dat brengt compassie teweeg, waarin ik de ander een perspectief kan bieden. Door mijn eigen aannames en adviezen achterwege te laten (wie zit daarop te wachten?). Door te luisteren, door te vragen: 'vertel eens'. Door getuige te zijn. Voor mij persoonlijk is dit een levenslange oefening om een open, inclusieve houding te cultiveren....Maar de ervaring leert me dat dit 'innerlijk werk' zichtbaar, voelbaar is in het 'uiterlijk werk', dat ik er zo beter met èn voor de ander kan zijn.

Van daaruit kan actie ontstaan, actie in de zin van handelen, of van aanwezig zijn, net wat nodig blijkt. Zoals we in de presentiebenadering zeggen: als je niets meer kunt doen, kan je altijd nog blijven. Met de ander zijn om er voor hem te kunnen zijn. Welke term je ervoor gebruikt, is niet belangrijk: compassie, bekommernis, mededogen....

En dan: liefdevol en verstandig doormodderen, maar daarover een andere keer.

Wat kan ik doen, wat moet ik zeggen? Vooral niet te veel zeggen.... Maar liever luisteren.

Dan neem ik warme koffie mee voor onze daklozenkrant-verkoper. En ik koop – behalve van hem de krant – ook bananen en pinda's voor hem. Ik luister naar mijn kinderen, die nu met eigen problemen worstelen en zeg: 'vertel nog eens...'. Ik luister naar de zorgverleners, die vertellen over hun onmacht en de kleine dingen die troostend blijken: dat dankbare appje van de wijkbewoner, dat bezoekje aan het kerkgebouw, de nieuwe planten in de tuin.

Is dat klein? Jazeker; dat is klein. Wat als er alleen maar kleine dingen zijn? Als het leven bestaat uit kleine momenten, laat het dan compassievolle kleine momenten zijn....

Van collega Judith Leest leerde ik een beroemde zin, de slotzin van de parabel Candide van Voltaire: "Il faut cultiver notre jardin" - "Wij moeten onze tuin bewerken". Deze zin roept op om, waar je kan en dicht bij huis, in de kleine dingen een verschil te maken.

Dus ik bewerk mijn tuin. En voel dankbaarheid. Voor alles wat er wel is, wat er ook is.

Yvon van Noort

[Lees hier het artikel waarin Andries Baart zijn denken over de onmachtscapetentie uiteen zet >>](#)

Net binnen: het nieuwste boek van Leike van Os en Jaap van 't Hek: Onmacht, in samenleving en organisaties. Ik ben benieuwd!

Oss, L. van & J. van 't Hek (2020). Onmacht. Amsterdam: Boom Uitgevers Management Impact

De zorg op je nemen

De meesten zullen het verhaal kennen en zo niet, dan toch de staande uitdrukking: een barmhartige Samaritaan (zijn of handelen als –). De parabel – opgetekend in het evangelie van Lucas – wordt door Jezus verteld in antwoord op de vraag aan hem: wie is mijn naaste? Dat was een relevante vraag want Joden werden geacht hun naaste lief te hebben (volgens de leefregels in het boek Leviticus).

In de parabel is een reiziger overvallen, in elkaar geslagen en voor oud vuil langs de weg achtergelaten. Twee passerende Joodse geestelijken bekommeren zich niet om het slachtoffer: ze zouden er bezoedeld door raken en hun werk in de tempel niet meer kunnen doen. Een toevallig voorbijkomende Samaritaan – lid van een zeer laag in aanzien staand volkje – ziet de man, krijgt medelijden, buigt zich wel over het slachtoffer, verzorgt zijn wonden, zet hem op zijn lastdier en brengt hem naar een hotel. Daar laat hij nog wat extra geld achter voor de eventueel bijkomende kosten en zegt op de terugweg nog te vergoeden wat verder nodig bleek. Het antwoord op de vraag ‘wie is je naaste?’ luidt dan ook: de naaste is degene die zich naaste toont, niet degene die zich zo voelt of acht. Tot zover de gelijkenis, die talloze malen is geschilderd, en daar gaat het me om.

In Afbeelding 1 (uit de kerk van Messina op Sicilië) zien we de Samaritaan de wonden verzorgen (hij giet er verzachtende olie in). Zijn zorg wordt weergegeven als heel nuttig, heel adequaat, heel zakelijk, heel medisch.

Afbeelding 1a

Afbeelding 1b

Iets soortgelijks geldt voor afbeelding 1b (David Teniers 1660) waar de aandacht wordt gericht op het verbinden van de wonden. Liefdevol handwerk, zou je kunnen zeggen. Dit type uitbeelding van de parabel komt veel voor, telkens met een gelijkaardig accent: de wonden verzorgen, te drinken geven, overeind helpen en van de weg af halen. Je kunt niet zeggen dat er grote persoonlijke emoties worden weergegeven: het gaat erom dat de Samaritaan op de knieën gaat, zich buigt over het slachtoffer en aan hem iets heel praktisch doet. Wie zulke zorg geeft, raapt mensen op van de straat.

In Afbeelding 2 (van Rembrandt 1633; hetzelfde tafereel is door hem ook vanuit een andere hoek geschilderd) is het accent gelegd op het onderkomen van de gewonde man: als de Samaritaan is aangekomen bij de herberg, draagt een knecht – niet de Samaritaan zelf! – de gewonde naar binnen. De Samaritaan staat de herbergier te betalen. De nadruk ligt hier op het verzorgde onderkomen en het vooruitziende, zorgzame beleid van de Samaritaan – en op het feit dat het leven gewoon verder gaat, zie de poepende hond op de voorgrond. De Samaritaan schept de goede omstandigheden voor zorgverlening maar is zelf (in dit stadium) niet praktisch uitvoerend aan het zorgen – daar is een knecht voor. In de zorgethiek wijzen sommigen erop dat dat een typisch mannelijke manier is: je ziet de ellende, je organiseert er wat voor, je regelt het geld maar anderen doen het uitvoerende zorg-werk. Die anderen zijn gewoonlijk de onaanzienlijken: vrouwen, slaven, illegale migranten etc.

Afbeelding 2

We herkennen beide accenten gemakkelijk in de zorg zoals deze vandaag gegeven wordt aan coronapatiënten: aandacht voor het lichaam van de getroffene, aandacht voor een goed onderkomen en een passend beleid.

Maar er is nog een categorie afbeeldingen. Een sprekend voorbeeld daarvan is afbeelding 3a (Delacroix 1849): de Samaritaan tilt de gewonde man op en zet hem op zijn paard. Hetzelfde tafereel is ook geschilderd door Van Gogh (afbeelding 3b uit 1890). Hier wordt de kijker duidelijk gemaakt dat zorg geven zwaar werk is, de gewonde op het paard pogen te krijgen. Je ziet hoe de Samaritaan zich suf tilt en zowat bezwijkt – kijk maar eens naar zijn benen, zijn kuiten, zijn doorbuigende rug. Hier is de boodschap: zorg is iets dat je op je neemt. Het is een last, je moet je inspinnen en je moet dichtbij komen, anders dan bij de wondverzorging of het onderbrengen van de gewonde – zie hoe intiem de houding is, hoe dicht bij elkaar de beide gezichten, hoezeer de hulpeloze gewonde de helper letterlijk omarmt. Of zich aan hem vasthoudt. In de zorg trek ik me op aan de ander. De ander neemt mij als last op zich.

Afbeelding 3a

Afbeelding 3b

Er bestaan veel meer van dit soort schilderijen waar het optillen, het zeulen en dragen van de ander centraal staat.

Drie interpretaties van wat het is om zorg te geven, drie manieren van afbeelden. Ik ben getroffen door de derde en denk: ja, uiteindelijk is dat wat zorgen is voor iemand die er beroerd aan toe is en van wie je de naaste wilt worden. Dat hem of haar als last op je neemt.

[Andries Baart](#)

Default

Eigenlijk waren wij nu een keer in het voordeel. We speelden een thuiswedstrijd, dachten we. Toen de corona uitbrak en kort daarna de scholen sloten, waren wij voorbereid.

Onze oudste, nu 12, zit al 3,5 jaar af en aan thuis. Een thuiszitter, thuisleerder. Hoewel dat leren intussen een brede invulling kent. Het klassieke schoolsysteem past hem niet; hij leert anders, maar dat 'andere' kent onderwijsland (nog) niet. Wij pasten ons leven daar de afgelopen jaren op aan. Dat betekent dat we 2 om 3 dagen werken. Zodat er altijd iemand thuis is om voor hem te zorgen, hem van en naar ontwikkelplekken te brengen. En flexibel genoeg te zijn voor de periodes waarin het verdriet weer opspeelt, over dat hij zó afwijkt van de norm. Ons 'schema' klopte dus al: ervaren rotten in thuisonderwijs.

Onze jongste, dochter van 9, had dit schooljaar voor het eerst ook een lastig jaar: een drukke klas en weinig aandacht voor haar behoefte aan meer uitdaging. Voor haar kwam de corona eigenlijk als een cadeautje. Ze kon lekker thuis, in haar eigen tempo, haar schoolwerk doen. Als de digitale, vooraf opgenomen, rekeninstructie te traag ging, kon je de juf gewoon doorspoelen en de vijf extra voorbeelden-van-grote-deelsommen skippen. Ideaal. Na 1,5 uur werk had ze haar dagtaak af en ging ze buitenspelen.

Met interesse bekeek ik mijn zoon. Hij was ineens, door een mondiale crisis, van een jarenlange drop-out, de default geworden. Ineens zat iedereen thuis. Ineens moest iedereen schoolwerk thuis maken. We zagen vol verbazing – samen met de honderden andere ouders van thuiszitters in Nederland die we via sociale media kennen – dat onderwijs-op-afstand ineens in een week geregeld kon worden. Kinderen die daar soms al jaren op wachtten, strijd over voerden met scholen tot aan de rechter toe, zagen nu dat hun ex-klasgenootjes binnen een week de technische middelen en fysieke materialen kregen 'omdat ze anders achter zouden gaan lopen'.

Zoon hervond – voor de zoveelste keer in de afgelopen jaren - motivatie, zat om 9 uur klaar voor de eerste live online instructie, en ging ervoor. Bovendien bracht deze crisis nog wat ambivalent bonusmateriaal. De afgelopen tijd had hij, als thuiszitter, het meest gerouwd om het feit dat hij niet, net als alle andere groep-8-ers in Nederland, ritueel afscheid zou nemen van de basisschool. Voor hem geen musical, geen eindfeest, geen gemarkeerde stap naar de middelbare. Hij realiseerde zich dat het afscheid voor zijn oude klasgenootjes nu ook anders-dan-anders zou worden. Hij vond dat sneu voor hen, maar het bood hem, eerlijk is eerlijk, ook een beetje troost. Zijn hele jaargroep zou zich hun groep 8 voor altijd herinneren. Als anders. En omdat alles en iedereen anders werd, werd hij een beetje meer normaal.

De radicale homeschoolers-uit-overtuiging stonden overigens vooraan om te zeggen dat dit vooral géén thuisonderwijs was: de foucaultiaanse disciplinerende institutie op locatie al jaren aan kinderen oplegde, was nu zelfs doorgedrongen tot in de huizen. Het werd alleen maar erger. Hun op-blote-voeten-door-de-natuur-rennende-kinderen die ‘aan het leven leren’, woonden nog steeds op een andere planeet.

En ze hadden natuurlijk gelijk. Want de aanvankelijk fijne default-status bleek al snel een illusie. Het was een verplaatsing van het instituut onderwijs naar de woonkamer. Compleet met weekschema's, en al snel ook aanmaningen voor de huiskamers waar de schema's niet op orde waren. Ook live-online instructies bleken traag en kenden veel herhaling. Rekenen bleef gewoon rekenen. En de klasgenoot die normaal al vaak stoorde in de les, kreeg dankzij de zoom-echo een dubbel podium. En ingrijpender: de creatieve werkplaats-als-dagbesteding moest dicht. Musea, sportplekken en andere mogelijkheden tot leren en ontwikkelen waren gesloten. En zusje kreeg natuurlijk ook haar aandacht voor schoolwerk; dat dat haar wel lukte was ronduit confronterend. We konden geen kant op. Waar het mondiale thuisonderwijs even perspectief deed opblinken en een week van nieuwe motivatie bood, doofde het snel weer uit.

Onze thuiswedstrijd bleek toch niet zo'n gewonnen race. Ontregelingen volgden door de zoveelste desillusie in het schoolsysteem en ons goed geoutilleerde wekschema werd uitgedaagd door de nood aan een-op-een begeleiding. Mijn partner werkt in de gespecialiseerde jeugdzorg en zag de gezinnen-in-crisis toenemen. Terwijl hij in de werkkamer op zolder zoomsessies met wanhopige ouders voerde, ontregelde ons eigen kind een verdieping lager. Corona-achter-de-voordeur.

En toch neem ik iets mee. Ik vrees voor de vogels in China en de vissen in Venetië, maar de crisis heeft ook iets gebracht dat – misschien niet eens voor onze zoon maar wel voor velen van zijn lotgenootjes – gaat helpen: onderwijs-op-afstand kan. Het argument dat duizenden ouders van thuiszitters in Nederland zo vaak te horen kregen ('we kunnen het niet, het is er niet') kan nooit meer worden gebruikt. Dít default is getackeld.

Hopelijk is er niet ook nog een pandemie nodig om te gaan inzien dat onderwijs, leren en ontwikkelen ook op andere manieren kunnen gaan dan door tafels te automatiseren of spellingsregels te reproduceren.

Judith Leest

[Kijk ook naar het filmpje dat Judith maakte naar aanleiding van haar column >>](#)

Kalk het op de wanden, schreeuw het van de daken

Catalogi van goed en kwaad in tijden van corona

Afbeelding 0

Het doet er niet toe maar ik houd van street art en graffiti, en ik ben duidelijk niet de enige. Altijd al een kunstvorm (want dat is het doorgaans) die kritisch de actualiteit volgt en in tijden van corona is dat niet anders. Ze biedt een uitzonderlijk medium om na te denken over en commentaar te geven op corona, coronabeleid en coronazorg. En dat gebeurt dan ook, van Berlijn tot São Paulo en van Kaapstad tot Tokyo. *Afbeelding 0* vind je in Amsterdam maar is het inmiddels wereldberoemd geworden portret van een verpleegkundige, die ondanks haar eenvoud wordt geportretteerd als Super Zuster: ze draagt een mondkapje met daarop het symbool van superman. Het is overal gekopieerd, op gebouwen geprojecteerd en zelfs als los verkrijgbare kunst uitgegeven. Hét symbool van de zorg voor Covid-19 patiënten. Misschien is het portret ook wel zo geliefd omdat de afgebeelde vrouw in haar uiterlijk oost en west verbindt?

Afbeelding 1

Street art is kunst voor de vergankelijkheid: morgen wordt er overheen geschilderd of breekt men de muur af waarop de kunst staat; de makers verbergen zich vaak onder *hoodies* en achter *tagging* (soort 'handtekening') en als de kunst niet gefotografeerd wordt en op het internet geplaatst, blijft ze alleen ter plekke te zien. Nu vind je van alles op het wereldwijde web, zij het dat de fotografen of commerciële afbeeldingsbanken gewoonlijk de rechten bezitten en de toegang of reproductie bemoeilijken.

Ik maak toch een kleine rondgang (onder aan deze tekst vermeld ik zo goed mogelijk de bronnen). Wat wordt er afgebeeld en waarover heeft men het in *street art*?

Nou, kritische grappen bijvoorbeeld uit het begin van de corona-crisis over de hamsterwoede, toen mensen elkaar zowat de buurtsuper uit vochten voor de laatste pleerol. Op *afbeelding 1* zie je Gollem uit *The Lord of the Rings* die zo zijn eigen fetisj heeft: eenzaam, in zichzelf gekeerd, hebzuchtig verliefd op zijn verovering, denkend dat hij zo macht en controle ('kontrollen') bezit. Of *afbeelding 2* de illegale straatverkoop door een louche figuur van verboden of gestolen goederen. Afgebeeld als een klassieke potloodventer die overigens nogal doet denken aan de onlangs overleden nachtburgemeester van Rotterdam, Jules Deelder. Maar dat zal op toeval berusten.

Afbeelding 2

De WC-rol heeft in elk geval indruk gemaakt en blijkt min of meer wereldwijd als thema terug te keren op de muren. Een stuk subtieler is *afbeelding 3a*.

Afbeelding 3a

Daar staat op de muur: 'Load' met daaronder 'Share your toiletpaper!'. Of je besmet bent (een load hebt gehad), weet je pas na geruime tijd, je moet dus wachten maar je ziet dat het geniepige virus zich in 'de lading' met roze spuugjes heeft verstopt. De letters lijken mij van wapperend WC-papier gemaakt: wel het papier delen, niet de aerosolletjes.

Afbeelding 3b

Het coronavirus is tamelijk natuurgetrouw afgebeeld maar niet geheel toevallig oogt het ook als een klassieke zeemijn (*afbeelding 3b*) waar je met desastreuze gevolgen pardoes op kunt botsen. Visueel een knappe overgang die het rampzalige karakter van het overal ronddobberende virus treffend weergeeft. Het virus wordt hier maar ook op vele andere plekken op deze manier afgebeeld en meestentijds is het dan ook (gif)groen.

Ik vind het interessant dat het virus – dat jou immers iets vreselijks aandoet – gepersonifieerd wordt en een gezicht krijgt. Hier (*afbeelding 3a*) is dat nog een tamelijk neutraal pruilbekkie, maar op *afbeelding 4* kun je er ook meteen het gezicht van een groot leider in crisistijden in zien. Beeldvullend natuurlijk.

Afbeelding 4

Onmiskenbaar de tronie van Donald Trump als rondrijvende zeemijn annex virus, maar 'vergoelijkt' als Shrek afgebeeld – ook groen! – en, lijkt de maker te vragen, waarin schuilt je gevaar? Van wie of wat heb je het meest te vrezen? Trump als het ongekroonde, ziekmakende virus dat met hard roepen en wat spuug overspringt van de een op de ander? Merk op dat links boven het mysterieuze woord 'Covfefe-19' staat. Trump twitterde op 30 mei 2017 's ochtends vroeg in een verwarde of (slaap)dronken bui het zinnetje: "Despite the constant negative press covfefe". Geen mens wist wat hij bedoelde – wat niet zo uitzonderlijk is; mogelijk wilde hij 'coverage' tikken – maar het is met een hashtag ervoor het trefwoord geworden van onsamenhangende en onbegrijpelijke onzin. Zijn persvoorlichter Sean Spicer benadrukte echter dat Trump en een kleine groep ingewijden precies begrepen waarop de president doelde. Maar hier heeft de kunstenaar na drie jaar het antwoord gevonden: covid!

Overigens zijn leiders volop afgebeeld, soms als virus, soms als vermanende Uncle Sam maar ook – als het om Nederland gaat – als de strenge bovenmeester Rutte die ons allemaal strafwerk opgegeven heeft (afbeelding 5).

Afbeelding 5

Op afbeelding 6 wordt een andere Rutte afgebeeld: één die zich samen met de koning in straattaal ('blijf osso' / 'skip matties') tot de jongeren op de skatebaan wendt: blijf binnen! Geen straf maar vermaan en goede raad door bezorgde maar erg stijf ogende vaders, in je eigen taal, op je eigen plek, voor je eigen bestwil. En voor wie het nog niet gezien mocht hebben, het staat er met koeienletters op afbeelding 6: CORONA en weer is het virus groen.

Afbeelding 6

Onze premier staat er nog tamelijk goed op, mag je concluderen. Dat kun je niet zeggen van allerlei sukkel die hun volk leiden. Neem Boris Johnson (*afbeelding 7b*) die als de arrogante stuntelaar wordt afgebeeld die hij is, waarbij de muurschildering een variant is op een bekend affiche (*afbeelding 7a*). Dat geeft het een grote lading: dit is het vaderland dat zich tot je richt!

Afbeelding 7a

Origineel: oproep van Uncle Sam om je vaderlandsliefde om te zetten in toetreding tot de krijgsmacht

Afbeelding 7b

Oproep van Boris Johnson om ... wat eigenlijk? Op te houden met paniek aankopen. Maar dan zo gebracht dat je allicht volop koopt en totaal in paniek achterblijft.

Afbeelding 8

En ook Jair Bolsonaro, de president van Brazilië, komt er niet goed vanaf: hem wordt een rood neusje opgedrukt bij wijze van mondkapje (*afbeelding 8*; vertaling van de tekst: 'Bolsonaro's masker tegen het corona virus'). Hij nam en neemt nog altijd het virus niet serieus en schaadt daarmee de Brazilianen op een ongekende schaal. Deze muurschildering is gemaakt voor zijn beleid Brazilië ruim meer dan duizend coronadoden per dag (!) bezorgde.

Afbeelding 9

Of neem de gehate en moordzuchtige president Bashir Assad van Syrië (*afbeelding 9*) die met een corona-kop als een mijn wordt afgebeeld. Als je goed kijkt, zie je dat zijn portret is omgeven met kogelgaten in de muur. Is het portret aangebracht waar geschoten is, of werd op of om het portret geschoten?

Voor alle drie geldt: het gezicht van grootspraak en kwaadaardigheid en het gezicht van het virus lopen in elkaar over. Voor alle drie geldt trouwens ook: als mijn haar maar goed zit.

De haat jegens Bolsonaro is groter dan dat hij louter een clowns neusje opgezet krijgt. Wat te denken van *afbeelding 10*: Bolsonaro die eerst corona bagatelliseert en zichzelf als atletische man onaantastbaar verklaart voor 'dat kouwtje'. Daarom hief deze rechts-populistische aanhanger van het neoliberalisme de beschermende maatregelen weer op. De economie gaat voor. Hij wordt afgebeeld in zwart – wit, als een duistere figuur, in pak met das, die toch een mondkapje opzet met daarop in plaats van Covid-19 de Portugese tekst *Covard-17* ('Lafaard 17') met op de achtergrond een lege, grijze muur waarop alleen de tekst 'Geen mensen & tegen/// geweten' staat. Dat '17' verwijst naar zijn verkiezingsretoriek van 2018. Op de voorgrond (!) een kale (!) man, niet in pak maar in zijn hemd, op de fiets, in kleur, zonder mondkapje, met een oordopje (luistert naar wat anders?) en zich bewegend vóór een tekst over de (lastige) dialoog die gevoerd moet worden. Wat een tegenstelling, wat een meesterlijke afbeelding annex foto!

Afbeelding 10

Kortom

Wat zagen we op de muren staan? Ik zou antwoorden: een politieke kijk op de corona-crisis, een scherpe blik op de verantwoordelijken die onze zorg moeten regelen. Het levert een grappige, kritische en inventieve catalogus op van wereldwijde ondeugden: asociale inheligheid, verwerpelijk eigenbelang, gevaarlijke domheid, onverantwoorde dubbelzinnigheid en hooghartige minachting van kwetsbare anderen.

Dat wil niet zeggen dat dat alles is: er is een overvloed aan street art over het dragen van mondkapjes (en elkaar toch kussen), over het naleven van hygiënemaatregelen (hoe veilig niezen, hoesten, afstand houden, handen wassen) en bijvoorbeeld over dankbaarheid jegens de zorggevers die niet ophouden hun gevaarlijke werk te doen. Ook dan overigens is de toon vaak politiek getint: dat is immers eigen aan het medium van deze vaak illegale kunst.

Ik sluit echter af met een andere, heel typerende trek van dit soort street art: citaten ofwel aanhalingen van beelden uit de geschiedenis van de kunst. Hierboven zagen we al twee zwakke voorbeelden (van Shrek en Uncle Sam) maar er zijn meer en mooiere. Ik heb het oog nu niet afbeeldingen van de Mona Lisa of de heilige maagd Maria met mondkapje – die zijn er in overvloed. Maar kijk eens naar *afbeelding 11a en 11b*.

Afbeelding 11a

In de eerste (*afbeelding 11a*) zien we een van de vele muurschilderingen die getuigen van samenzweringstheorieën: is het niet toevallig, vraagt de maker, dat er telkens in een verkiezingsjaar een nieuwe, dodelijke epidemie uitbreekt en bepaalde politieke partijen daar baat bij hebben? Misschien vind je een dergelijke boodschap niets bijzonders – het gebruikelijke gevis in troebel water. Maar let eens op de figuur die het zegt: een zwart personage (m/v) met een volkomen glad gezicht, grote ogen, geprononceerde lippen, een geaccentueerde kin en blauw haar of een blauwe, strakke band om het hoofdhaar.

Afbeelding 11b

Ik moest spontaan denken aan een zelfportret van Pyke Koch (*afbeelding 11b*) die zich in 1937 schilderde als partijganger die een keuze heeft gemaakt en klaar staat voor de strijd: blanke man, glad gezicht, grote ogen, geprononceerde lippen en een stevige kaaklijn met een wilskrachtige kin die deze ‘masculiene’ kenmerken versterkt met een zwarte band om zijn hoofd, teken van het fascisme. Hier wordt luid en duidelijk geciteerd: we bevinden ons in de gevechtsarena, niet in het ziekenhuis of de wereld van de mondkapjes. Op de muurtekening staat erbij hoe het werkt: we worden in toom gehouden door ons angst aan te jagen (controlled by fear!!) en zowel het zwarte als de witte personage straalt hetzelfde antwoord uit: wij laten ons niet bang maken! Kies en vecht terug.

Andries Baart

Afb.	Trefwoord afbeelding	Artiest	Fotografie	Locatie
0	Super Nurse	Fake	Het Parool	Amsterdam
1	Gollem	Freethinker	Be Kitschig	Mauerpark in Berlin
2	WC-rollenverkoper	Teachr1	(kan ik niet achterhalen)	Los Angeles
3a	Load	ABK	Heute	Donaukanaal in Wenen
3b	Duitse zeemijn	(nvt)	https://escertico.fandom.com/nl/wiki/Zeemijnen?file=U-boot_Abwehrmine_B.jpg	
4	Trump	Weljn	(veel dezelfde foto's beschikbaar)	Copenhagen
5	Rutte	Tommes	(kan ik niet achterhalen)	(kan ik niet achterhalen)
6	De koning en Rutte	Timothy Kjon	William Droog	Vijverlaan in Krimpen aan den IJssel
7a	Wervingsaffiche	nvt	nvt	nvt
7b	Johnson	Pegasus	(veel foto's beschikbaar)	London
8	Bolsonaro	Aira O Crespo	Carl de Souza / Knack Weekend	Rio de Janeiro
9	Assad	(onbekend)	(kan ik niet achterhalen)	Binnish
10	Bolsonaro met fietser	(onbekend)	F. Taxeira	Rio de Janeiro
11a	Controlled	Freethinker	Rolf Zöllner	Berlijn
11b	Zelfportret met zwarte band (1937)	Pyke Koch	Centraal Museum Utrecht	Utrecht

Finaliseren en deugden

Het wordt ons regelmatig als feedback gegeven: de presentiebenadering bedient zich van nogal moeilijke woorden, zoals finaliseren en af en toe zelfs oubollige termen, zoals deugden. In deze Coronatijd zijn beide begrippen mij weer behulpzaam gebleken. Graag neem ik u voor een derde keer mee in het lief en leed van ons gezin(shuis).

Vrij spoedig na de lockdown ontvingen wij post. Een brief van de jeugdzorgorganisatie met wie wij samenwerken met daarin een aantal regels die nu van kracht werden. Eentje daarvan was dat bezoeken tussen ouders en kinderen niet door gingen. Een regel waar heel Nederland op een bepaalde manier mee van doen had: ouders in verpleeghuizen die niet meer bezocht mochten worden, bezoeken in de gehandicaptenzorg die stopgezet zijn enz. En dus ook in de Jeugdzorg. Allemaal bedoeld voor onze veiligheid. Toch kon ik deze regel niet klakkeloos accepteren. Het riep onmiddellijk een ongemakkelijk gevoel op. Een soort moreel 'niet pluis' gevoel; een soort van "Hè, is dit het (enige) goede om te doen?". Zo'n gevoel is voor mij over het algemeen het beste moment om een goede bak koffie te gaan zetten. Dat is dus eerst gebeurd. En dan komt een denkproces op gang: "Wat betekent deze regel voor onze gezinshuiskinderen? Waar draagt het aan bij? Pakt dat ook zo uit? Voor allemaal?"

En dit zijn de vragen waar je nou juist de finaliteit bij nodig hebt: Waar gaat jeugdzorg om? En waar gaat het uiteindelijk in ons gezinshuis om? Is dat veiligheid? Gezondheid? Ja, maar niet boven alles. Wat dan wel? Wij zeggen: uiteindelijk draait het om ontplooiing. De uiteindelijke bedoeling van ons gezinshuis is dat de kinderen tot ontplooiing komen en dat wij daar samen, liefdevol en trouw aan bijdragen. De volgende stap is dat ik mij afvraag: "Draagt deze regel bij aan de ontplooiing van onze kinderen?". Het antwoord was: "Voor het ene kind wel en voor het andere kind niet". Bij het ene kind zat de ouder in de risicogroep en zou het de ontplooiing van het kind belemmeren als moeder ernstig ziek zou worden. Met een ander kind zou juist een groot conflict ontstaan als we hem zouden verbieden naar ouders te gaan. Bovendien zou hij het toch doen, met juist meer risico op onveiligheid. Het conflict zou zijn gevoel van je-bij-ons-thuis-voelen ernstig bedreigen en daarmee ook zijn ontplooiing. Met ouders en hemzelf goed praten over de risico's en hoe die in te perken kon wel. Zo onderzochten we voor ieder kind de betekenis van de regel.

En zo kwamen we tot de conclusie dat de regel voor sommigen goed was, maar niet voor iedereen. Dan komt de volgende kwestie: hoe kom ik nou tot handelen? Wat ga ik nu doen? En dat is waar deugden om de hoek kijken. Als ik ruimte wil maken in de regels omdat de finaliteit mijn uiteindelijke houvast is en niet de regels, dan moet ik moed opbrengen om de regels ter discussie te stellen. En moed is zo'n typische deugd. En ik moet me trouw tonen aan de kinderen en de ontplooiing waar ik van ben. Dus was de volgende stap dat ik de directeur van de jeugdzorginstelling belde. Met haar heb ik de regel besproken en dat wij die niet konden navolgen. En zij begreep (uiteindelijk) de argumenten. En kon daar, met enig gesputter, ook in meegaan. Niet zonder slag of stoot, hoor. Het vroeg ook echt vasthoudendheid (ook zo'n deugd). Toch was dat omdat je weet waarom je dat doet en waartoe, goed op te brengen. Tegen de kinderen zeiden we: "Als je iedereen gelijke kansen (op ontplooiing) wil geven, moet je ze ongelijk behandelen". Zo legden we uit wat voor de een wel mogelijk was en voor de ander niet.

Marije van der Linde

Druppels afschudden

Nu we zo'n beetje uit de eerste crisisfase lijken te raken, grijpen velen deze tijd aan om terug te kijken op de afgelopen periode, om van daaruit vooruit te kunnen denken over hoe nu verder. Ook wij doen dat, met het zorgethisch kwaliteitsmodel (ZEM) op de achtergrond. Op de uitkomsten daarvan vooruitlopend doe ik hier een eerste vingeroefening, waarbij ik met grote stappen door mijn persoonlijke notities over de afgelopen periode ga. Eerst terugblikken, verwerken misschien ook wel?, voordat ik vooruit kan denken...

Wat opvalt is dat de meeste van mijn notities gaan over de systemische context (in het ZEM 'de koperen plaat'). Oppermachtig en sturend aanwezig: maatregelen van de overheid dringen door tot alle hoeken en gaten van onze samenleving en dus ook tot de zorgwereld. Regels worden directief opgelegd. De aanpak is ferm, probleemoplossend. Nederland conformeert zich. Wetenschappelijke kennis over ziekte en epidemiologie (belichaamd door het RIVM) domineert; gaat, in deze eerste fase, zelfs boven de toch altijd dominante logica van de economie. Al gauw blijkt dat dat wringt: hier wordt een ongekende spaak in het wiel van onze bedrijvigheid gestoken. Er wordt een groot appèl op solidariteit gedaan: de sterken moeten zich matigen ten gunste van de zwakkeren. Is dat een écht appèl op solidariteit, vanuit onderlinge zorgzaamheid, of vooral een oproep om vol te houden tot oude tijden kunnen herleven? De vraag naar wat het ene mensenleven waard is ten opzichte van de voorspoed (en het vertier, maar ook: de gezondheid) van de ander sijpelt door in het debat. Daar weten we vooralsnog geen raad mee.

Er ontstaan schrijnend gescheiden werelden. Eerst zijn de spotlights vooral gericht op de high tech wereld die ons moet redden. De eerste 'helden' tekenen zich af. Ze lopen vooral rond op de IC's. Van andere sectoren zien we vooralsnog niet veel..., behalve ludieke, vrolijke acties in de tuinen van verpleeghuizen. Gaandeweg krijgen we inblikjes in de impact van dit ongrijpbare virus en het menselijk leed dat daarmee gepaard gaat. We gaan dan iets zien van de impact van systemen op hoe de zorg in menselijke zin uitpakt. Verhalen van mensen die de IC overleefd hebben maken indruk.

Wat we niet zien zijn de mensen die op zogeheten 'covid-units' in verpleeghuizen terecht komen. Ofwel om te revalideren na ernstige ziekte, ofwel omdat in een verpleeghuis alle 'corona-gevallen' worden geconcentreerd op één plek. De spaarzame berichten uit die wereld geven een triest beeld: daar is het niet goed toeven en roeien met de te korte riemen die de overheid aanreikt. Toch al verwarde mensen raken nog meer ontworteld, er is weinig sjeu aan, zorgverleners kampen, vooral in de eerste periode, met een schreeuwend tekort aan hulpmiddelen en mensen gaan er soms eenzaam dood, met een onherkenbaar maanmannetje aan hun zijde. Van déze enorme tragiek voor direct betrokkenen kregen we, tot voor kort, publiekelijk weinig mee. In de persconferenties van Rutte c.s. wordt schrikbarend weinig ruimte gemaakt voor écht medeleven, rouw en oog voor dergelijke collateral damage. Mensen in de gehandicaptenzorg, de psychiatrie, de jeugdzorg, de AZC's, de gevangenen krijgen al helemaal weinig stem. Hoe de strenge maatregelen daar uitpakken, laat zich in veel gevallen slechts raden. Corona is toch minder de gelijkmaker dan in het begin wel eens betoogd werd.

Als de eerste schrik een beetje voorbij is, neemt de maatschappelijke polarisatie weer toe. De 'mij-kan-niets-overkomen-groep' is er op zeker moment wel een beetje klaar mee. Het kan toch niet zo zijn dat iedereen zich moet blijven aanpassen aan de meest kwetsbaren (soms getypeerd als 'toch al bijna dood', of ongezond door leefstijl en 'dus' eigen schuld). Is het niet tijd dat die kwetsbaren zichzelf maar moeten isoleren zodat de rest weer terug kan naar business-as-unusual, zoals de nieuwe 1,5-meter werkelijkheid ook wel genoemd wordt? Beleid vanuit systemische context leidt tot verzwaring van de opgaven van mensen die toch al een kwetsbare positie in onze samenleving hebben. Anderzijds: hoe reëel is het om alles voor langere tijd stil te leggen ter bescherming van een relatief kleine groep kwetsbaren? Of ging het daar eigenlijk toch al niet om, maar eerder om het behapbaar houden van de crisis, 'flatten the curve'? Verward raak ik door de discoursen die door elkaar lopen en soms bedrieglijk overeenkomstige gestalten aannemen.

In deze mêlee van onzekerheid, niet-weten, lijden, stress en maatschappelijk geharrewar, doen zorgmedewerkers (in vitale beroepen-voor-zolang-als-het-duurt) dag in dag uit hun best om het zo goed mogelijk te doen. Maar wat 'goed' is in deze abnormale situatie is niet altijd makkelijk te bepalen. Sommigen raken verlamd: de regeldruk is zo massief, dat het niet makkelijk is om daar tussendoor nog eigen discretionaire ruimte te ontwaren. Voor sommigen is de spanning en het leed zo overweldigend, dat wegstappen en 'op afstand gaan' de remedie lijkt om het vol te kunnen houden. Bij velen echter komt alles wat er aan zorgzaamheid en betrokkenheid aanwezig is voluit tot bloei: nu familie geen nabijheid kan bieden, doen zij het. Geen groter geluk dan om in al je ontheemdheid een zorgverlener naast je te treffen die je niet verlaat.

Het helpt om ten diepste te begrijpen waar zorg om draait. Niet per se, niet altijd, niet koste wat kost de (vak)regels volgen en problemen oplossen, maar wel steeds blijven zoeken naar wat er voor de ander werkelijk op het spel staat, met welke opgaven zorgontvangers en hun naasten worstelen en hoe je de ander kan bijstaan in het zich verhouden tot de fragiliteit, de brekelijkheid van het bestaan.

Deze periode heeft mij flink ontregeld, zo schreef ik ook al in de eerste column in deze reeks. Ik ontkom daar niet aan en het klinkt door in wat ik denk en schrijf. Maar ik voel mij gesteund door collega's en mensen in de praktijk die overtuigd zijn van de rijkheid die de presentiebenadering en -theorie ons bieden om ook nu verstandig en liefdevol te blijven doormodderen met elkaar.

Na het afschudden van de druppels herschik ik mijn veren en ga voort.

Marjanneke Ouwerkerk

Het cultiveren van kwaliteitsbewustzijn in tijden van corona

Samen met collega's Andries Baart en Jan den Bakker schreef ik een artikel waarin we het Zorg-Ethisch kwaliteitsModel (ZEM) uit de doeken deden. Aan de Covid-19-pandemie illustreerden we de bruikbaarheid van ZEM voor het bevragen, beschrijven, evalueren en verbeteren van bestaande zorgpraktijken. Het werd daarmee ook een soort test van het model. We dienden het artikel in bij een peer-reviewed wetenschappelijk tijdschrift (op 27 mei 2020). Vanwege de relevantie voor omgang met de Covid-19-pandemie drong het tijdschrift er bij ons op aan het alvast als preprint te publiceren. Dat hebben we gedaan (zie link helemaal onderaan). Het artikel wordt nu gereviewed. Hieronder de vertaalde (en licht bewerkte) inleiding:

De Covid-19-pandemie is een tragedie voor degenen die wereldwijd zwaar zijn getroffen. Op het moment van schrijven is het totale aantal bevestigde gevallen bijna 9,5 miljoen en zijn er meer dan 480 duizend mensen omgekomen (volgens het Coronavirus Resource Center van de John Hopkins University: <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>, geraadpleegd op 25 juni 2020). Veel mensen maken daardoor moeilijke tijden door, niet alleen fysiek maar ook mentaal en sociaal. Daarnaast zijn er nog veel meer mensen die moeilijkheden ondervinden, ook al hebben ze zelf geen Covid-19, vanwege de genomen maatregelen. Maatregelen die hen werkloos maken, hun (zzp-)bedrijf om zeep helpen, hen isoleren van familieleden en hun de zorg ontnemen die ze nodig hebben. Dat is het geval in Europa en de VS, maar ook en misschien nog wel meer in het door armoede getroffen en gebombardeerde Jemen, de overvolle favela's van Rio de Janeiro, de sloppenwijken van Mumbai of de townships van Zuid-Afrika. Tegelijkertijd is de Covid-19-pandemie ook een test van onze concepten en praktijken van wat goede zorg is en wat daarvoor nodig is. En hoe verantwoording kan worden afgelegd over de kwaliteit van de zorg.

We zijn nog niet uit de Covid-19-crisis en het is dan ook nog te vroeg om al een enigszins volledig overzicht van de ontwikkelingen te kunnen geven. Wat we tot nu toe hebben gezien, is bovendien nogal dubbelzinnig en toont meerdere, tegenstrijdige kanten van elke kwestie. Enerzijds kon relationele zorg gemakkelijk terzijde worden geschoven wanneer sociale afstandneming werd ingezet om een fysieke bedreiging te bestrijden voor bepaalde groepen mensen die als 'kwetsbaar' werden bestempeld. Vooral mensen die in zorginstellingen leven. Maar aan de andere kant zien we ook een groeiend besef dat sociale afstandneming schadelijk is voor andere groepen kwetsbare mensen. Vooral mensen die thuis wonen en hun gebruikelijke zorg niet ontvingen. En dat mensen manieren vinden om toch ook fysiek nabij te zijn. Over de hele wereld zagen we het criterium van veiligheid (tegen besmetting) de overhand krijgen, alle andere kwaliteitscriteria buiten werking stellen en politiek-ethisch denken blokkeren. Tegelijkertijd zien we echter ook dat mensen opkomen voor andere kwaliteitscriteria, criteria op basis van relationaliteit. Niet alleen met betrekking tot hun gezin en familieleden maar ook op macroniveau, bijvoorbeeld ten aanzien van vluchtelingen.

We hebben gezien wat de consequenties zijn van heel bepaalde politiek-maatschappelijke krachten zoals bij de introductie van (beperkte) marktwerking en just-in-time levering in de gezondheidszorg. Maar we zagen ook ondernemers die zorgorganisaties gratis of tegen kostprijs voorzagen van persoonlijke beschermingsmiddelen. We zagen hoe zorgorganisaties beoordeeld werden of ze zich aan de regels hielden, zeker als het sterftecijfer ruim boven het gemiddelde lag. Maar we zagen in Nederland ook dat de Inspectie en het CIZ hun regels en systemen terzijde legden en ruimte boden voor de praktische wijsheid van zorgprofessionals (<https://www.igj.nl/onderwerpen/coronavirus/nieuws/2020/03/18/inspectie-laat-termijnen-voor-zorgaanbieders-los-bij-verplichtingen-en-verzoeken>). In veel landen over de hele wereld zien we varianten van een totale lockdown, gebaseerd op wantrouwen en onderdrukking van de bevolking. In andere landen zien we varianten van een intelligente lockdown, gebouwd op vertrouwen en het stimuleren, binnen een richtinggevend kader, van verantwoordelijkheidsgevoel bij de bevolking. We weten nog niet welk soort lockdown het meest adequaat zal blijken te zijn geweest, maar de crisis roept vragen op over de soort van samenleving waar we naar toe willen.

De crisis en de manier waarop ermee wordt omgegaan, roept ook vragen op over de soort van ethiek die we nodig hebben. De zorgerthicus Frits de Lange wees in een artikel in Trouw, op 9 mei, erop dat in de Covid-19-crisis de twee fundamentele morele benaderingen van de moderne samenleving elkaar in een wurggreep houden: kantianisme en utilisme. Terwijl het kantianisme, met zijn focus op de absolute waarde van het individu, leidend was in de eerste fasen van de Covid-19-crisis, wordt het utilisme, met de nadruk op het grootste nut voor zoveel mogelijk mensen, leidend in de volgende fasen van de Covid-19 crisis. Beiden hebben echter geen oog voor hoe wij als mensen fysiek met elkaar en met onze omgeving verstrengeld zijn (<https://www.trouw.nl/zorg/welke-levens-redden-we-in-coronatijd-en-welke-niet~b0d94d9c/>). Met De Lange denken we dat we een ethiek nodig hebben die hiervoor wel oog heeft en die zorgpraktijken als uitgangspunt neemt om na te denken over de samenleving. Zorgethiek is zo'n ethiek.

In dit artikel presenteren we een manier van denken over kwaliteit die:

- recht kan doen aan relationeel zorg verlenen, ook in tijden van Covid-19;
- stem kan geven aan zorgontvangers en degenen die nauw bij hen betrokken zijn, in overeenstemming met hun opgaven;
- mismatches kan waarnemen, zonder voorbij te gaan aan de noodzakelijke regels, richtlijnen en protocollen te negeren;
- de praktische wijsheid van zorgprofessionals kan waarderen om recht te doen aan de uniciteit van elke mens en hoe die eraan toe is.

In plaats van na te denken over zorg en hulpverlening in de gezondheidszorg en het sociaal domein als een reeks afzonderlijke zorghandelingen, denken we over zorg en hulpverlening als een complexe praktijk van relationeel zorg verlenen, doorkruist door andere praktijken. In plaats van professionele zorgverleners te beschouwen als functionarissen die externe regels gehoorzamen, beschouwen we hen als praktisch wijze professionals. In plaats van na te denken over het ontwikkelen van externe kwaliteitscriteria en systemen, denken we na over het cultiveren van (zelf-)reflectief kwaliteitsbewustzijn. In plaats van te abstraheren van maatschappelijke krachten die zorg mogelijk maken maar ook beperken, erkennen we ze en zoeken we naar manieren om daarmee om te gaan. Op basis van deze critical insights is een Zorg-Ethisch kwaliteitsModel (ZEM) ontwikkeld dat behulpzaam wil zijn bij het bevragen, beschrijven, evalueren en verbeteren van bestaande zorgpraktijken. Het heeft vier normatieve lagen of ingangen:

1. de zorgontvanger met haar of zijn menselijkheid;
2. de zorgverlener met zijn of haar bekommernis;
3. de zorginstelling met haar herbergzaamheid en
4. de maatschappelijke, institutionele en wetenschappelijke context
bekeken vanuit het perspectief van het goede leven, rechtvaardigheid
en fatsoenlijkheid.

De crux is dat het ZEM het mogelijk maakt al deze verschillende ingangen met al hun verschillende aspecten in beeld te krijgen en recht te doen. In tijden van Corona lijkt dit belangrijker dan ooit, is onze eerste, voorzichtige conclusie.

Guus Timmerman

Timmerman, G., Baart, A., & den Bakker, J. (2020). *Cultivating Quality Awareness in Corona Times*. Preprint (under review; submitted: 27.05.2020). <https://doi.org/10.20944/preprints202006.0267.v1>

Als je niet meer dichtbij kunt komen

Koffie drinken via de telefoon? Wat betekent het als de essentie van je werk, kwetsbare mensen nabij zijn, vanwege corona noodgedwongen ineens een heel andere invulling krijgt?

De buurtpastores van Buurtpastoraat Utrecht konden in de periode half maart tot begin juni 2020 tijdens de 'intelligente lockdown' ineens niet meer op de koffie, rondhangen in de buurt of samen iets ondernemen. Ze waren aangewezen op contact met mensen in de buurt via telefoon of whatsapp. Zij hebben zich de vraag gesteld wat dit gemis aan (fysieke) nabijheid en aanwezigheid in de leefwereld betekent voor hun werk. Ze rafelden de verschillende betekenissen en functies uiteen van het nabij en in de leefwereld kunnen zijn. En daarmee ook wat de impact is als dat cruciale onderdeel van hun werk ineens wegvalt: hoe kun je dan nog tevoorschijn komen?

Voorlopig zijn we nog niet van corona af. Wat kunnen wij leren van de ervaringen van het buurtpastoraat?

Op de website van het Buurtpastoraat Utrecht kun je dit precieze reflectiewerk van de buurtpastores volgen. [Klik vooral door op het uitgebreide artikel dat zij geschreven hebben, onderaan de webpagina!](#)

Op verzoek van Stichting Presentie vertelde Heleen Heidinga in [een filmpje over haar ervaringen en die van haar collega's](#). Ze vertelt ook over hoe zij nu (oktober 2020) met de situatie om gaan.

Colofon

Presentie in coronatijd – reflecties op een ontregelend jaar

Deze columns werden geschreven in de periode maart – november 2020 door medewerkers van Stichting Presentie en samengebracht als Kerstbundel.

Meer weten over presentie?

Kijk op www.presentie.nl of neem contact met ons op: info@presentie.nl

Foto voorpagina: Erik-Jan Ouwerkerk

© Stichting Presentie, Utrecht, 2020

